

Promise

Voor Bijbels denken in de gezondheids(zorg) 28ste jaargang nr 2 (april 2012)

In dit nummer:

Euthanasie
De vrije wil
Lijkbezorging

Euthanasie

Inleiding

Euthanasie is levensbeëindiging door een arts op verzoek van een patiënt met het doel een einde te maken aan uitzichtloos en ondraaglijk lijden van de patiënt. Daaronder valt ook de hulp van een arts bij zelfdoding. Euthanasie is in Nederland alleen onder bepaalde voorwaarden niet strafbaar. De term euthanasie wordt meestal gebruikt bij iemand die terminaal ziek is en die liever dood gaat dan verder te lijden. We leven in een tijd waar op medisch terrein veel is bereikt. Heel veel ongemakken en ziekten kunnen worden bestreden, zodat de gemiddelde verwachte levensduur steeds hoger wordt. Maar dit blijkt ook zijn keerzijde te hebben. Omdat we nu ziekten kunnen bestrijden die vroeger dodelijk waren, moeten er nu soms beslissingen genomen worden ten aanzien van de vraag of de behandeling in sommige gevallen doorgezet moet worden, of toestaan dat een patiënt eerder overlijdt. En mede door de steeds hogere ziektekosten van ziekenhuis en verzorging, menen sommigen dat er een 'gemakkelijke' oplossing is, namelijk euthanasie, en daarmee verwant zelfmoord (1). In een vorig Promise-nummer heb ik uitgebreid stilgestaan bij zelfdoding. Nu wil ik me meer bepalen bij de problemen rondom euthanasie. In het eerste gedeelte van het artikel wil ik de situatie in Nederland ten aanzien van euthanasie beschrijven, en daarna enkele kanttekeningen plaatsen vanuit christelijke ethische overwegingen.

De wettelijke situatie in Nederland (2)

Een arts is niet verplicht mee te werken aan een verzoek tot euthanasie. In het geval een arts niet zelf euthanasie wil uitvoeren, kan hij doorverwijzen naar een andere arts. Er moet getoetst worden of een arts uit zorgvuldigheid handelt. De arts die euthanasie heeft uitgevoerd, moet dit melden aan de gemeentelijke lijkschouwer. De arts en de lijkschouwer schrijven beiden een verslag dat ze naar een toetsingscommissie euthanasie sturen. Als de toetsingscommissie vindt dat de arts bij de euthanasie onzorgvuldig heeft gehandeld, stuurt de commissie de melding door aan het Openbaar Ministerie (OM) en de Inspectie voor de Gezondheidszorg (IGZ). Het OM en de IGZ kunnen besluiten tot vervolging van de arts. De volgende voorbeelden vallen niet onder de Euthanasiewet:

- Het staken of niet beginnen van een

De arts die euthanasie heeft uitgevoerd, moet dit melden aan de gemeentelijke lijkschouwer.

medische behandeling op verzoek van de patiënt.

- Een arts ziet af van een zinloze medische behandeling.
- Een arts probeert de pijn van een patiënt te verlichten met steeds zwaardere middelen die daarnaast het leven bekorten (binnen redelijke termijn van uren of dagen).

De richtlijnen voor euthanasie geformuleerd in de Nederlandse wetgeving. In de euthanasiewet staat dat een arts mag meewerken aan levensbeëindiging of hulp bij zelfdoding als hij de zorgvuldigheidseisen uit de wet naleeft. De wet beschrijft ook hoe de handelingen van de arts gemeld en beoordeeld moeten worden. Euthanasie in Nederland is alleen legaal als is voldaan aan alle zorgvuldigheidseisen die in de euthanasiewet gesteld worden:

- De arts is ervan overtuigd dat de vraag van de patiënt om euthanasie vrijwillig en weloverwogen was.
- Er is sprake van uitzichtloos en ondraaglijk lijden van de patiënt.
- De arts heeft de patiënt geïnformeerd over zijn situatie en zijn vooruitzichten.
- De arts is met de patiënt tot de conclusie gekomen dat er voor de patiënt geen redelijke andere oplossing was.
- De arts heeft tenminste één andere, onafhankelijke arts geraadpleegd, die de patiënt heeft gezien. Deze arts heeft schriftelijk zijn oordeel gegeven over de situatie, op basis van de zorgvuldigheidseisen.
- De arts heeft de levensbeëindiging of hulp bij zelfdoding medisch zorgvuldig uitgevoerd. Alleen als aan alle 6 zorgvuldigheidseisen is voldaan, zijn euthanasie en

hulp bij zelfdoding door een arts niet strafbaar. Overigens is levensbeëindiging op verzoek geen plicht van de arts en geen 'recht' van de patiënt.

De vijf regionale toetsingscommissies euthanasie hebben in 2010 een aantal van 3136 meldingen van levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding ontvangen. Dit is een stijging van 19% ten opzichte van 2009. De stijging van het aantal meldingen, die sinds 2006 is ingezet, lijkt door te zetten. In 2910 gevallen ging het om levensbeëindiging op verzoek (euthanasie), in 182 gevallen om hulp bij zelfdoding en 44 keer betrof het een combinatie van beide (3).

Wilsverklaring

Het komt ook voor dat mensen een euthanasiewens hebben, voor het geval ze later in een situatie komen die zij nu beschouwen als ondraaglijk en uitzichtloos. Een dergelijke situatie kunnen mensen bespreken met hun huisarts en schriftelijk vastleggen in een wilsverklaring. In de verklaring geeft de drager precies aan onder welke omstandigheden hij euthanasie zou willen. Het is een verzoek aan de arts. De verklaring is zo opgesteld dat er geen twijfels zijn over de wensen van de drager.

Richtlijn voor euthanasie bij een verlaagd bewustzijn

Soms raakt een patiënt vlak voor de geplande uitvoering van euthanasie in een staat van verlaagd bewustzijn. Als er tekenen van lijden zijn, zoals kreunen of gebrek aan lucht, mag de arts de euthanasie uitvoeren. Zijn die tekenen er niet, dan is euthanasie niet toegestaan. Zo zijn er bij een patiënt die in coma is, geen

waarneembare tekenen van lijden. De arts mag dan geen euthanasie uitvoeren.

Aanvankelijk was de richtlijn voor euthanasie heel duidelijk. Alleen wilsbekwame mensen konden onder de genoemde voorwaarden 'legaal' geëthanaseerd worden. Voor het eerst is echter euthanasie toegepast op een zwaar demente, wilsonbekwame patiënt. Dat is een belangrijke stap op weg naar verdere zelfbeschikking over het levenseinde. Tot dusverre konden mensen aangeven wel dat zij niet meer verder wilden leven als zij hun geestelijke vermogens zouden verliezen, maar een dergelijke verklaring was niet rechtsgeldig als zij later daadwerkelijk dement waren. De wet schrijft immers voor dat een verzoek

tot euthanasie vrijwillig en weloverwogen wordt gedaan. Voorstanders brengen daartegen in dat in de euthanasiewet, die al sinds 2002 van kracht is, bepaald is dat een eerder opgestelde schriftelijke wilsverklaring in de plaats kan komen van het mondelinge verzoek, in geval de patiënt wilsonbekwaam is geworden, zoals bij de patiënte in de volgende casus. De wilsverklaring heeft precies ook die bedoeling. Hieronder volgt de beschrijving van een casus die mogelijk grensverleggend gewerkt heeft.

Een voorbeeld van een patiënte met Alzheimer die geëthanaseerd werd (een verslag van Maud Effting in de Volkskrant van 9-11-2011).

"Het is 2004 als voor het eerst Alzheimer wordt geconstateerd bij een 57-jarige patiënte uit het zuiden van het land. Zeven jaar later zal ze de eerste zijn in Nederland die met dementie in een vergevorderd stadium toestemming krijgt voor euthanasie – een mijlpaal, aldus de Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levensende (NVVE).

Hoewel de ziekte in 2004 nog maar net bij haar is ontdekt, laat ze haar huisarts meteen weten dat ze op termijn euthanasie wil. Ze vindt het verschrikkelijk om haar onafhankelijkheid te verliezen en om haar man en kinderen ooit niet meer te zullen herkennen. Het vooruitzicht in een verpleeghuis te komen, is voor de vrouw een nachtmerrie. Ze heeft er ooit zelf als verzorgende gewerkt en haar vaste uitspraak is: 'Nooit tussen die demente deuren'.

De eerste vijf jaar verloopt de ziekte langzaam. De vrouw bespreekt in het bijzijn van huisarts, psycholoog en haar

gezin uitgebreid haar euthanasiewens. Ze herhaalt dit daarna geregeld tegenover de huisarts. Dan krijgt ze in 2009 een epileptische aanval en gaat het bergafwaarts. Ze herkent haar man en kinderen vaak niet meer en ze wordt angstiger en onrustiger. Wel kan ze haar verzoek dan nog goed verwoorden.

Na de zomer van 2010 gaat het nog slechter. Ze is verdrietig, verward, boos en huilt veel. Ze is slechts bij vlagen helder en herinnert zich alleen nog delen van haar euthanasieverzoek. Wel zegt ze telkens dat ze liever wil sterven dan in het verpleeghuis te belanden.

De huisarts, die uit de publiciteit wil blijven, besluit vervolgens contact te leggen met een SCEN-arts, een tweede, onafhankelijke arts die bij euthanasieverzoeken wordt geconsulteerd. Die oordeelt negatief – vier maanden voor haar dood – omdat de patiënte haar verzoek niet meer goed kan verwoorden. De huisarts benadert nog een andere SCEN-arts, Constance de Vries uit Munstergeleen, omdat hij hoort dat zij ervaring heeft met dementie en euthanasie. 'Hij heeft meerdere artsen benaderd', vertelt De Vries. Volgens haar aarzelden meerdere SCEN-artsen om hun naam aan de zaak te verbinden. 'De ene arts had geen tijd, de volgende SCEN-arts zei dat hij net een ander ingewikkeld geval had.'

Ze leest het dossier en gaat langs bij de vrouw. 'Toen ik aankwam, was ze aanvankelijk heel rustig', zegt De Vries. 'Ze zei meteen: wil je koffie? Maar al snel

werd duidelijk dat ze dat koffiezetten toen allang niet meer kon. Ze had geen idee hoe ze dat moest doen. Ze had toen al 24-uurs toezicht nodig. Bij de eenvoudigste huishoudelijke handelingen, zoals de tv aanzetten, wist ze niet wat ze met die knopjes aan moest.' In de loop van het gesprek gaat het mis. 'Ze begon te huilen, en greep naar haar hoofd. Ze had last van de chaos in haar hoofd. De gaten in haar geheugen waren zo groot geworden dat ze de informatie niet meer goed aan elkaar kon plakken. Ze zei: dood, dood, ik wil dit niet. Maar haar toestand was zodanig dat ik niet meer kon vragen wat ze nou precies niet wilde.'

De vrouw maakt een doodongelukkige, onrustige indruk. Ze herhaalt de woorden verpleeghuis, dementie en dood, maar ze kan niet letterlijk zeggen dat ze euthanasie wenst. Ze zegt ook: 'Ik wil hier niet weg, ik wil niet helemaal dement worden.' Haar zoon vertelt dat zijn moeder het grootste deel van de tijd zo is. De Vries is ervan overtuigd dat de vrouw uitzichtloos en ondraaglijk lijdt. 'Zij had die wilsverklaring zo goed voorbereid, al die jaren al. Het was duidelijk dat dit nu juist de toestand was die ze niet wilde. Ze had het er ook zo vaak over gehad met haar huisarts. Het was mij duidelijk dat ze het nu niet goed meer kon zeggen. En als iemand dat niet meer kan, dan telt de wilsverklaring.'

Uit het gesprek blijkt dat haar man en kinderen achter de euthanasie staan.' Als ze een gelukkige, demente vrouw was geweest', zegt De Vries, 'was het veel

moeilijker geweest voor haar omgeving. Maar dan nog was ik overtuigd van haar verzoek' (!).

In maart 2011 overlijdt de vrouw door euthanasie. Ze is 64. Zowel de huisarts als De Vries moeten die zomer voor de toetsingscommissie verschijnen. Alle vijf regionale toetsingscommissies hebben zich over de zaak gebogen, omdat die zo gevoelig ligt.

Het oordeel volgt zes weken later. Volgens de commissie kan een ondertekende wilsverklaring 'een mondeling verzoek vervangen van een patiënt die niet meer in staat is zijn wil te uiten maar die voordien wel wilsbekwaam was'. Conclusie: de huisarts heeft zorgvuldig gehandeld' (einde verslag Volkskrant) (4).

De levensbeëindiging van deze demente vrouw kan worden gekwalificeerd als moord. Dat zegt Klaas Rozemond, universitair hoofddocent strafrecht aan de Vrije Universiteit in NRC Handelsblad (9) Volgens artikel 293 van het Wetboek van Strafrecht is euthanasie het beëindigen van het leven van een persoon "op diens uitdrukkelijke verzoek en ernstig verlangen". Rozemond schrijft: "Is het verlangen niet meer aanwezig, dan is de levensbeëindiging geen euthanasie. Dit is bijvoorbeeld het geval als het verlangen is verdwenen ten gevolge van een ziekte. Wordt iemands leven dan toch beëindigd, dan is er geen sprake van euthanasie, maar van moord."

Het lijkt of hier de grens overschreden wordt om wilsonbekwamen te euthanaseren. Dit kan grote gevolgen hebben, en

hoewel bijvoorbeeld ex-minister Els Borst zegt dat ondraaglijk lijden in de definitie van de wet ook psychisch lijden kan inhouden (5), wordt het heel moeilijk om te diagnosticeren of die doodswens in die situatie nog steeds actueel is, en of het leven, net als bij andere psychiatrische patiënten met een doodswens, niet beschermd moet worden. Waar ligt de grens en wie bepaalt dat? Ik kom hier later nog op terug.

Een andere 'primeur' in Nederland is het initiatief van de Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levenseinde (NVVE) die in maart dit jaar in Den Haag een 'levenseinde- kliniek' wil beginnen. Men probeert voor mensen een mogelijkheid voor euthanasie te bieden (volgens hun zeggen binnen de regels van de wet) om een alternatief te bieden als de huisarts niet aan het verzoek van euthanasie tegemoet wil komen. In eerste instantie zal men met die huisarts in gesprek willen komen om hem of haar te overreden om daarna zelf de patiënt euthanasieren in de kliniek als men denkt dat er wettelijk ruimte voor is. De KNMG, de artsenvereeniging is hier fel op tegen omdat men denkt dat de huisarts de beste persoon is om bij een euthanasieverzoek een goede afweging te maken. Immers hij of zij kent de patiënt veel langer. De NVVE gaat nog veel verder: men wil gaan werken met mobiele teams voor euthanasie. De teams (een arts en een verpleegkundige) moeten

bij mensen thuis euthanasie toepassen. Volgens de NVVE worden veel zieken en ouderen in hun wens om te sterven niet serieus genomen. Op grond van de wet zouden ze wel voor euthanasie in aanmerking komen. De NVVE wil begin volgend jaar met de teams beginnen en verwacht ongeveer duizend verzoeken per jaar. Ook hier is de KNMG fel tegen omdat de zorgvuldigheidseisen op zijn minst gevaar lopen. Door sommigen worden deze ambulante euthanasieteams al doodseskaders genoemd (6).

Tot zo ver de ontwikkelingen in de wetgeving en praktijk van euthanasie in Nederland. In het vervolg van dit artikel willen we enkele kanttekeningen plaatsen vanuit een christelijke ethiek

Een christelijke, ethische visie

Het 'recht' om te doden

Sommigen geloven dat iedereen een volkomen autonomie over zijn leven heeft, zodat men het 'recht' heeft dit leven te beëindigen. Sommige noemen dit de dood bij afroep! Vroeger was het zo dat het recht om dood te gaan een natuurlijke dood zonder lastige medische bemoeienis betekende, maar dat is het al lang niet meer. In onze moderne tijd zijn er talloze mogelijkheden het leven te verlengen

en bestaat er ook een mogelijkheid van overdosering van die hulp. Liever dood gaan door een 'natuurlijke' oorzaak, dan een rekken van medische technologie, dat is wat de meeste mensen verstaan onder het recht om dood te gaan. Zodra dit recht om dood te gaan, vertaald wordt met recht van dood op afroep, of dood gaan op het moment dat men dat wil, dan heeft het vooruitzicht van een 'natuurlijke' levensverwachting er steeds minder mee te maken. Als dat waar is, dan heeft zelfs een gezond iemand het recht om zijn leven te (laten) beëindigen. Maar volgens de Joods-christelijke ethiek is zelfdoding verboden, o.a. door het "Gij zult niet doden" van Ex. 20:13. Andere bijbelse argumenten tegen het recht van zelfdoding zijn: God is soeverein, alleen Hij beslist over het aantal dagen van ons leven (1 Sam. 2:6; Ps. 39:4). Een gelovige heeft zichzelf niet tot eigendom, we geloven dat we gekocht en betaald zijn door Jezus (1 Kor. 6:10,19). Omdat we Gods eigendom zijn hebben we geen recht op zelfbeschikking. Als we het recht om zelf te kiezen voor onze dood als een onvervreemdbaar recht zien en het zelfs wettelijk geregeld zou zijn (wat in die zin niet het geval is), dan is er vanzelfsprekend nog een wet die hoger is dan ons burgerlijk wetboek. Onvervreembare rechten komen van God. In veel culturen zien we de significante invloed van het christelijk denken om zelfmoord en doden uit 'barmhartigheid' uit te sluiten. Het

fysieke leven is een intrinsiek deel van ons leven, niet alleen een middel tot iets heel anders. God zou anders ons lichaam niet opwekken, maar een ander lichaam voor ons maken. Als dat waar is mogen we niet spreken van een leven wat er nog is, als zou het een zware last zijn. Als ons fysieke leven niet inherent goed is, waarom proberen we dan het aardse leven te bestendigen? Waarom gaan we naar een dokter, waarom gezond eten en bewegen? We weten misschien niet wat het doel van ons leven in moeilijke situaties op aarde is, maar dat betekent niet dat er géén doel is! We willen misschien niet een leven wat verstoken is van 'kwaliteit', maar ons begrip van kwaliteit is natuurlijk heel subjectief en arbitraal. "Want het leven is mij Christus en het sterven gewin" (Fil. 1:21). Anderzijds is het zo dat ons recht om dood te gaan, legitiem is als het betekent: het recht om een loodzware medische behandeling in een terminale situatie te weigeren. Zeker als een dergelijke behandeling weinig of geen voordeel oplevert. Dan zijn we weer op het terrein waarin de medische wereld voor God wil spelen door overbehandeling. We zijn rationeel denkende en verantwoordelijke wezens die in relatie met God de macht hebben om zelf bepaalde beslissingen te nemen.

Een ander aspect is dat het lijkt of het individu, met instemming van de staat, het recht heeft om te bepalen hoe en wanneer iemand dood gaat. De staat mag nooit de macht hebben om te bepalen wanneer burgers dood gaan. De ultieme claim over ons leven behoort niet aan ons noch aan de staat maar aan God toe. Ons probleem is het algemeen aanvaarde principe van het humanisme, dat beweert dat de mens autonoom is en zelfbeschikkingsrecht heeft. De moderne technologie heeft allerlei vormen van anticonceptie mogelijk gemaakt en mocht dat 'mislukken', dan kan abortus nog een ongewenste geboorte voorkomen. Kindermoord voorkomt een 'onrechtvaardig' leven en is de 'oplossing' voor onrechtvaardige lasten van het ouder worden. Die 'oplossing' is het recht om te doden.

Een 'waardige' dood

Eigenlijk bestaat er geen waardige dood. Dood is het gevolg van de zonde. "Maar van de boom van kennis van goed en kwaad, daarvan zult gij niet eten, want ten dage dat gij daarvan eet, zult gij voorzeker sterven" (Gen. 2:17). Hoe je ook tegen de dood aankijkt, of het nu de dood van een dier is midden op de weg, of een menselijk lichaam bij een begrafenis,

het herinnert ons aan de verschrikkelijke gevolgen van de rebellie tegen God. Iedere poging van mensen om de dood iets waardigs te geven is het verbergen van de consequenties van de zonde, en daarbij de ontkenning van de noodzaak van de redding in Christus. We mogen nooit vergeten dat de hel een echte plek is, een realiteit van eeuwige pijniging. Het is een scheiding van God voor alle eeuwigheden voor hen die de Here Jezus Christus als verlosser afwijzen. "En wanneer iemand niet bevonden werd geschreven te zijn in het boek des levens, werd hij geworpen in de poel des vuurs" (Op. 20:15). Wat is daar waardig aan? Stel dat een ongelovige een terminale ziekte heeft en aangemoedigd wordt een 'waardige' dood te sterven. In een dergelijk geval zendt men iemand rechtstreeks de hel in! Als een dokter een patiënt op een dergelijke manier 'helpt', is hij in feite medeplichtig daaraan. Zolang iemand leeft is er altijd een kans dat er een opening komt, zodat iemand gered kan worden. Veel beter is het om het moment van sterven aan God over te laten, wanneer Hij hem of haar 'thuis' haalt, dat is pas een waardige dood sterven! "Maar wij zijn vol goede moed en wij begeren te meer ons verblijf in het lichaam te verlaten en bij de Here onze

intrek te nemen” (2 Kor. 5:8). In ons land speelt de NVVE (Nederlandse Vereniging Voor Euthanasie) een grote rol in de verkeerde beeldvorming en directe koppeling van de begrippen ‘euthanasie’ en ‘waardig sterven’. Door deze verbinding ontstaat snel de suggestie dat andere vormen van sterven de menselijke waardigheid zouden aantasten. Dat de NVVE moeite heeft met de menselijke aftakeling is duidelijk. In vele van haar publicaties worden ziekte, dementie, rolstoelafhankelijkheid, verlies van onafhankelijkheid in een adem genoemd met ‘gebrek aan levenskwaliteit’. In die zin streeft de NVVE niet alleen een ‘zachte dood’ na, maar draagt zij in ruime mate bij aan een zeer negatieve beeldvorming rondom ouderdom, ziekte en gebrek. Het natuurlijke menselijke verval en het stervensproces worden neergezet als mensonterend, en de enige weg tot ‘verlossing’ ligt in de vroegtijdige dood door middel van euthanasie. De NVVE draagt daarmee in grote mate bij aan het medicaliseren van de dood en het afhankelijk worden van medische ingrepen (4).

Een dreigend aanstaand acuut overlijden

De term ‘dreigende dood’ refereert aan de te verwachten dood van iemand. Het betekent dat de dood volgens medische inzichten ieder moment kan optreden. Vaak betekent dit, dat de dood verwacht wordt binnen enkele uren of dagen. Sommige aanhangers van de euthanasiebeweging willen de term ‘aanstaande dreigende dood’ toepassen op een persoon die gediagnostiseerd is op een terminale ziekte. Hier zien we gelijk het probleem, namelijk: hoe zeker is die prognose? Veel mensen hebben dergelijke akelige voorspellingen overleefd, en dat toont aan dat het concept van een aanstaande, acute dreigende dood, nooit definitief is of een absoluut feit. Sommigen die verteld zijn dat ze minder dan een jaar nog te leven hebben, leefden soms nog vele jaren. Het komt steeds weer terug op de vraag: “Probeert de mens voor God te spelen?” Als je de definitie van euthanasie anders invult zal een terminale ziekte betekenen dat iemand ‘de dood in de ogen ziet’ en dat het dus acceptabel is om bijvoorbeeld een pil of infuus te nemen om in hun ogen zo ook ‘waardig te sterven’. Dat betekent dat men God niet meer soeverein acht, maar dat men een terminaal zieke soms zelfs enkele jaren onthoudt van een leven op aarde, als de prognose verkeerd is.

Kunstmatige levenshulp

Geen enkele medische expertise of technologie kan iemand voor onbepaalde tijd in het leven houden als er geen spontane functie van de vitale organen meer aanwezig is. Als vitale organen spontaan

stoppen en een poging tot reanimatie niet succesvol is, kan geen enkele technologie ons in leven houden. We hebben het hier over vitale organen zoals hart, longen, hersenen, dus niet over voedsel zoals water en zuurstof. In de laatste jaren hebben rechtbanken aan de definitie van levenshulp gesleuteld en heeft men nu kunstmatige levensreddende hulp gedefinieerd inclusief het toedienen van vloeistoffen, voedsel en zuurstof. Wat er nu gebeurt is dat men deze drie basale functies kwalificeert als een kunstmatige medische hulp. Medische therapieën en protocollen worden meestal toegepast aan mensen met specifieke symptomen en ziekten. Maar voedsel, water en zuurstof hebben slechts één doel, namelijk het fysieke leven in stand te houden, of de persoon nu ziek is of niet. Zonder voeding en water is iemands prognose dodelijk. Daarom zijn het toedienen van voedsel en drinken geen medische behandeling. Twee verschillende zaken in Amerika kregen veel publiciteit omdat daar de rechtbank toestond dat voedsel en water onthouden mochten worden, wat de dood ten gevolge had,

namelijk van Nang Cruzan en Terri Schiavo (1). Het ‘vermedicaliseren’ van water en voeding is tegenwoordig een radicale omwenteling, vergeleken met vroegere standaards op dit gebied. Vroeger werd dat beschouwd als basale hulp en niet als medische hulp. In diepste wezen is het onthouden van water en voedsel om zo de dood dichterbij te brengen natuurlijk ook een vorm van euthanasie. Behandeling met zuurstof is van dezelfde orde. Allerlei vormen van kunstmatige ademing zijn een belangrijk onderdeel geworden bij de eerste hulp en intensive care. Beademingstoestellen worden gebruikt om een voldoende zuurstofopname in de bloedsomloop mogelijk te maken, teneinde de vitale organen functies in stand te houden. Als de gezondheidstoestand van iemand verslechtert tot het punt waarin hij zelf niet meer kan ademen en de dood dreigt, dan wordt het beademen een kunstmatige levenshulp. De beslissing tot het beëindigen van de kunstmatige ademing wordt bepaald door de algemene conditie van de patiënt en niet door de aard van de machine. Het cruciale onderwerp is niet of de

betekenis van het toedienen van zuurstof kunstmatig is, maar of de machine een voordeel oplevert voor de patiënt. Wat is zijn individuele conditie? Is de doodsreiging acuut?

Het onthouden of stopzetten van een behandeling.

Is het moreel acceptabel om iemand van de beademing af te halen? Zijn we gerechtigd om de antibiotica, dialyse of insuline stop te zetten? De dood is een realiteit in het leven. "En zoals het de mensen beschikt is eenmaal te sterven, en daarna het oordeel!" (Hebr. 9:27). De dood is geen medisch ethisch principe, maar een feit in het leven! De dood is niet eenvoudig een technische zaak, die het falen van het lichaam om levend te blijven inhoudt. Het is vooral ook een geestelijke realiteit. God is uiteindelijk 'in control'. Als de gezondheidszorg haar grenzen heeft

bereikt en het leven niet langer in stand kan houden, dan moeten we aanvaarden dat de dood 'voor de deur' staat. Daarom moeten er besluiten genomen worden om een specifieke behandeling te stoppen of juist een nieuwe behandeling te beginnen. Besluiten die te maken hebben met terugtrekken of onthouden van behandelingen, moeten vooral gericht zijn op de fysieke conditie van het individu en niet op de psychische zoals in de voorgaande casus. Zo zouden deze beslissingen niet gebaseerd mogen zijn op bijvoorbeeld de mentale handicap van een persoon. Medisch voordeel moet het eerste doel zijn. Als het medisch handelen voor een patiënt geen voordeel oplevert dan moet het stopgezet worden of niet meer worden ingezet. Een vraag ter overweging kan bijvoorbeeld zijn: Zal de patiënt het ziekenhuis niet levend verlaten als de behandeling wordt stopgezet? Als het antwoord nee is, als

de dood onvermijdbaar is, dan zal een besluit om geen therapie te doen niet gezien moeten worden als een vorm van euthanasie. Echter als de behandeling van het stopzetten van middelen of therapie specifiek gedaan wordt om de dood te bespoedigen dan is de morele grens van euthanasie overschreden. Hierover is veel discussie. Een steeds groter aantal mensen gelooft echter dat er een zekere 'kwaliteit' van leven moet zijn. Iemand moet bijvoorbeeld in staat zijn te communiceren met anderen, of betekenisvolle relaties hebben. Anderen geloven dat men deel moet hebben aan de vreugde en de strijd van het leven en in staat moet zijn autonoom en onafhankelijk te zijn. Een veel voorkomende reactie is dat, als iemand niet op een dergelijke manier aan het leven kan deelnemen, men het (fysieke) leven moet (kunnen) beëindigen. Men vindt dat er niet genoeg kwaliteit van leven is. Mensen

die niet deze kwaliteit van leven ervaren worden ge(dis)kwalificeerd als 'planten' of 'vegeterende organismen'. De ultieme conclusie van deze manier van denken is dat sommige mensen die op lange termijn in verpleegtehuizen verblijven, kandidaat moeten zijn voor het verwijderen van middelen zoals het voedingsinfuus. Let op, het gaat niet over mensen die dicht bij de dood staan. We praten over mensen die niet 'snel genoeg' dood gaan. Hoewel de voorstanders van euthanasie zulke levens als waardeloos beschouwen, zijn er gelukkig nog veel behandelaars die uiterst voorzichtig zijn om iemands dood niet te bespoedigen. Het is overigens niet altijd verkeerd om een voedingsinfuus te stoppen. Enkele voorbeelden daarvan zijn:

- 1) Als een persoon niet langer voordeel ondervindt van voortdurende voedseltoediening.
- 2) Als doorgaan met kunstmatige voeding het lijden en pijn doet toenemen van iemand die snel dood zal gaan.
- 3) Als het stopzetten of onthouden van voeding het de patiënt gemakkelijker maakt, dus niet om de dood sneller dichterbij te brengen.
- 4) Als de familie van de patiënt of advocaat het eens is met de beslissing te stoppen op grond van bovengenoemde criteria.

In tegenstelling tot euthanasie bestaat er van versterven geen vastgestelde definitie. Versterven is te omschrijven als: 'bewust

of onbewust het stervensproces aangaan door niet meer te eten en (minder) te drinken' of 'het op geleide van de afnemende behoefte aan eten en drinken achterwege laten van (kunstmatige) toediening van vocht en voeding teneinde het onafwendbare sterven te respecteren en zo draaglijk mogelijk te maken'.

Versterven is een methode van zelfdoding die bij de Romeinen al bekend was en met respect en bewondering werd bekeken. Er is sprake van een bewuste keuze om eten en drank te weigeren als het leven te zwaar was geworden, een manier om een einde aan je leven te maken zonder dat iemand anders je daarvoor dodelijke middelen hoefde te verschaffen. Een vorm van zelfdoding door een actief besluit van de patiënt om niet te eten of te drinken valt niet onder de euthanasiewet, maar is zoals gezegd wel een vorm van zelfdoding (8).

Hoe zit het bijvoorbeeld met het weghalen van de beademing? Als het duidelijk is dat de dood nabij is en de vitale orgaanfuncties stoppen dan is het verwijderen van de beademing geen euthanasie. Als alle hersenfuncties stoppen zal het niet lang meer duren voordat andere belangrijke orgaan-systemen verslechteren. Het belangrijkste criterium is weer of een behandeling voor de patiënt een beoogd medisch voordeel oplevert. Als de beademing geen voordeel biedt voor de fysieke integriteit en hij het niet overleeft, zelfs niet met hulp, dan is het verwijderen van beademing niet de

oorzaak van de dood. Beademingsapparatuur alleen houdt mensen niet in leven.

Een reanimatieverklaring.

We ondersteunen geenszins de praktijk van voortdurende tevergeefse behandeling, alleen met het doel het leven slechts een paar minuten of dagen te verlengen. Vaak is het zo dat als iemand lijdt aan verschillende op elkaar volgende hartstilstanden, reanimatie achterwege kan blijven. Dit moet genoteerd worden op patiëntenkaarten. In het geval van een terminaal zieke persoon die thuis is, moet deze informatie overgegeven worden aan iedere hulpverlener die er bij betrokken is.

Hulp bij zelfmoord

Wij zijn aangekomen bij een vreemde wereldse manier van denken. Zelfmoord is sinds het bestaan van de mensheid een gevoelig onderwerp (zie artikel in Promise 2011-3). God heeft ons in Zijn soevereiniteit geschapen en het is Zijn keuze of we in leven blijven of dood gaan. Een persoon die zichzelf van het leven berooft is een zelfmoordenaar. "Gij zult niet doden" (Ex. 20:13). In feite heeft iedereen de mogelijkheid zijn leven te beëindigen, ongeacht hoe slecht het is. Vreemd genoeg komen hier steeds vaker humanistische gedachten naar voren zoals 'het recht te sterven' en 'een waardige dood' die er toe leiden dat mensen steeds meer over zelfmoord denken, en het zo aannemelijk maken dat een dokter een

dodelijke injectie of dodelijke medicijnen geeft. Sommigen gaan zo ver dat ze het wettig willen regelen dat een persoon die een terminale ziekte heeft, bespaard blijft voor een pijnlijke behandeling of zelfs voor iedere pijn die in relatie met de ziekte staat. Als iemand gedood wordt om een eind te maken aan het lijden, wordt het vaak 'doden uit medelijden' genoemd. Goedbedoelde verlichting van de pijn is de belangrijkste motivatie. Uit medelijden doden impliceert de veronderstelling dat de dood is te verkiezen boven het leven. Het veronderstelt ook dat er geen andere vorm van verlichting beschikbaar is. In de moderne geneeskunde kan echter de meeste pijn behandeld worden. Nu is het echter zo dat een dokter een medicijn voor kan schrijven om te pijn te verlichten, dat als bijeffect heeft dat het leven bekort wordt. In zo'n geval is geen sprake van euthanasie en is het zeker geen doden

'uit medelijden' zoals hierboven bedoeld. Als het echter zo is dat de dokter de medicijnen meer dan nodig verhoogt teneinde de dood te bespoedigen dan is het wél 'doden uit medelijden'. Degenen die hulp bij zelfdoding willen legaliseren gebruiken een cirkelredenering. De mensen die hulp zoeken bij zelfmoord zijn rechtsbekwame patiënten. De aanname is dat iemand die een eind aan zijn leven wil maken mentaal gezond of bekwaam is, maar de bestaande wetten verbieden een dergelijke claim. Mensen wier zelfmoordpogingen mislukken, worden meestal opgenomen in een ziekenhuis voor psychiatrische hulp, omdat de samenleving (terecht) denkt dat een mentaal gezonde persoon niet dood wil gaan. Hulp bij zelfdoding beweert in feite het omgekeerde. Voorstanders van de wet menen dat het recht van een terminaal zieke maar wilsbekwame persoon om hulp bij het dood gaan te verkrijgen,

ook van toepassing moet zijn op een wilsbekwaam persoon. Zie de casus in het begin van dit artikel. Als de toetsingsvoorwaarden verder opgerekt worden dan is het de artsen toegestaan, misschien op den duur zelfs wel verplicht gesteld, om dodelijke injecties toe te dienen aan patiënten waarvan de artsen **geloven** dat ze dood zouden willen gaan, als ze in staat, waren geweest om een dergelijk besluit te nemen. Maar waarom zou een wilsbekwaam persoon meer rechten moeten hebben als een wilsbekwaam persoon? Oorspronkelijk was euthanasie alleen bedoeld voor die terminaal zieken, die erom vroegen. Nu is het bijna normaal dat patiënten die niet bij bewustzijn of die wilsbekwaam zijn, kans maken op dodelijke injecties. Ironisch genoeg waren het juist de Nederlandse dokters die juist dit in de tweede wereldoorlog weigerden! In zijn boek 'The Nazi Doctors' van Robert J. Lifton wordt beschreven hoe Nederlandse medici zich tegen de Nazi-orders verzetten en weigerden patiëntengegevens uit te wisselen en deel te nemen aan een 'geneeskunst' die tot doel had het zwakke uit te roeien. We leven in een gevallen wereld waarin veel lijden is. Het is de taak van de arts om het lijden te bestrijden, maar het is niet zijn taak om het lijden te elimineren. We moeten artsen niet legaliseren of morele autoriteit geven om te beslissen over leven en dood.

Conclusie

Vele wetenschappers en werkers op medisch gebied hebben de valse leer van evolutie aanvaard. Ze dromen over een concept waarmee de mens de aarde voor altijd in stand houdt, en uiteindelijk de mogelijkheid kan scheppen voor een eeuwig leven. God de Schepper en Onderhouder van het universum wordt genegeerd en ontkend. Als mensen dat willen bereiken, moeten ze alles wat in hun visie onvolmaakt is, elimineren en alleen het 'beste' in leven laten (Darwinisme, Struggle for life). Op medisch vlak is alles nog veel complexer geworden. De mens heeft geen probleem opgelost, maar eerder veroorzaakt. Niet christen artsen en familie zullen verder gaan en de grenzen proberen op te rekken. Beslissingen op het eind van het leven zullen steeds moeilijker en ethisch ingewikkelder worden. Gelovigen zullen standvastig moeten worden over de standpunten van ons leven. Prof. dr. Henk Jochemsen, voormalig directeur van het prof. Dr. G.A. Lindeboom Instituut, geeft nog een paar duidelijke argumenten tegen de praktijk van euthanasie die ik tot slot wil noemen (7).

- 1) De unieke onopzegbare, door God verleende, waardigheid van de mens en diens volledige beschermwaardigheid ongeacht diens vermogens en

omstandigheden. De Schepper van het leven is ook de Eigenaar; we zijn niet van onszelf en kunnen niet over ons leven of dat van anderen beschikken (vgl. Heidelbergse Catechismus, zondag 1).

- 2) De taak van de overheid tot bescherming van het leven van haar burgers. Dit is wel de meest fundamentele taak van de overheid. Immers het leven zelf is de basis voor alle andere waarden die de overheid geacht wordt te beschermen, als gezondheidszorg, onderwijs, gewetensvrijheid, vrijheid van meningsuiting, etc.. In de huidige situatie heeft de overheid het recht tot levensbeëindiging in handen gegeven van een bepaalde beroepsgroep, de artsen, op een wijze, die adequate controle van dat handelen onmogelijk maakt. Dat is uit diverse onderzoeken wel bewezen. Dit betekent een inbreuk op de rechtsbescherming van het leven van alle burgers. Een dergelijke doorbreking van de bescherming van het leven van alle burgers voor de wet is onverenigbaar met onze rechtsstaat.
- 3) De sociale en morele kwaliteit van onze samenleving. Regelmatige toepassing van opzettelijke levensbeëindiging kan leiden tot een druk op mensen vanuit hun omgeving om te gaan vragen om euthanasie. En als de dood een uitweg wordt uit de problemen dan

kan dat ook leiden tot een druk op de middelen voor mensen in hun laatste levensfase. Dit is nu in het formele beleid zeker nog niet het geval. Maar waar in het kader van bezuinigingen en andere regelingen van hulp aan hulpbehoevende mensen thuis (WMO) de middelen schaarser lijken te worden, kan zulk een druk feitelijk wel ontstaan. Hier ligt ook een taak van kerken, in het bijzonder diaconieën, om zich te bezinnen op hun verantwoordelijkheid tegenover kwetsbare medemensen.

Gerard Feller, febr. 2012

Noten

- 1) Dit artikel bestaat o.a. uit vertaalde fragmenten uit Euthanasia van Logos Resources Pages, Pastor F. William Darrow www.logosresourcepages.org/believers/euthanasia.htm
- 2) Ministerie van Volksgezondheid <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/euthanasie/documenten-en-publicaties?page=5>
- 3) Jaarverslag 2010 Euthanasiecommissie <http://www.euthanasiecommissie.nl/jaarverslagtoetsingscommissies euthanasie.asp>
- 4) Volkskrant 03/11/11, Marie-Jose Calkhoven: Euthanasie is geen simpel middel voor een 'waardige dood'; Volkskrant 10/11/2011, Peter Giessen: Geen plicht tot leven
- 5) Documentaire: 'Mag ik dood' van Eveline van Dijk
- 6) Nieuwsuur 6-2-2012, interview dr. Dick Arentz
- 7) Prof. dr. H. Jochemsen: Euthanasie – een christelijke positiebepaling <http://www.lindeboominstituut.nl/sitemanager.asp?pid=115>
- 8) Levenseinde zorggroep elde Boxtel, 2009 <http://www.zge.nl/downloads/e11e7708e5146f1c96fagf9960d36c34.pdf>
- 9) Katholiek nieuwsblad 13-2-2012

Aanbevolen: Rondom de dood (1984) van ethicus prof. Dr. J. Douma p. 1 t/m 60 over euthanasie Euthanasie van J. Douma van 1983 (pp. 72)

Wanneer mag je sterven?

Zelfmoord, euthanasie, lijden en genade door Joni Eareckson Tada. Kok Voorhoeven Kampen 1994 isbn 90-297-1140-X (nog verkrijgbaar via onze webshop www.stichting-promise.nl)

De menselijke wil en de soevereiniteit van God

1. Inleiding

Heeft de mens een vrije wil? Dit is een vraag waarmee in de loop der eeuwen vele mensen geworsteld hebben. Ook in deze tijd is het een zeer actueel onderwerp. Onlangs was de gehele zaterdagbijlage van het Nederlands Dagblad¹ aan het thema gewijd. In november 2011 heeft de Christelijke Vereniging voor Psychiaters, Psychologen en Psychotherapeuten (CVPPP) een congres georganiseerd, waar de vrije wil een van de thema's was. De neurobioloog en hersenonderzoeker Dick Swaab, bekend vanwege zijn goed verkochte boek *Wij zijn ons brein*, ontkent het bestaan van de vrije wil en noemt dit een illusie, zij het een prettige. Zijn opvatting komt mede voort uit het atheïstisch materialisme (er bestaat alleen stof en er is geen dualisme van materie en geest²) dat vroeg of laat eindigt in determinisme. Andere neurowetenschappers (o.a. Kolk³) zijn van mening dat de vrije wil wel degelijk bestaat.

Met de vraag of er wel of niet een vrije wil bestaat hangt samen de vraag in hoeverre mensen verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor hun (mis)dadens. Uiteraard zal men goed moeten omschrijven wat men onder de (vrije) wil verstaat en om welke keuzes het bij de wil gaat. Zo is een morele keuze (ethiek) heel wat anders dan de keuze van de groente die men vandaag zal eten, etc.. Verder moet men bedenken dat niet alle handelingen bewust plaatsvinden. Immers er is (gelukkig) sprake van allerlei automatische, routinematige en intuïtieve handelingen zoals nodig bij bijvoorbeeld autorijden en sportbeoefening. Dit is niet strijdig met verantwoord gedrag. Men past toe wat men eerder bewust geleerd heeft en waarvoor men bewust gekozen heeft, bijvoorbeeld autorijles. Overigens zou menselijk leven niet mogelijk zijn zonder diverse automatische handelingen.

Ook al beweren sommige neurowetenschappers dat er geen vrije wil zou bestaan, elk weldenkend mens en zeker iemand die de Bijbel kent en serieus neemt, moet ervan uitgaan dat de mens met een wil geschapen is en een moreel verantwoordelijk schepsel is. 'Wie de mens elke eigen verantwoordelijkheid ontzegt, verlaagt hem niet alleen tot een redeloos dier, maar tekent voor het einde van elke publieke moraal en van de rechtstaat'.⁴

Uiteraard is in de door de zondeval ontstane gebroken schepping geen enkel mens volledig vrij. Soms is men door omstandigheden niet in staat te doen wat men graag zou wensen. Denk aan situaties van bijvoorbeeld gevangenschap, marteling en vervolging. Denk ook aan het hebben van dwanggedachten of aan bepaalde verslavingen, die zijn ontstaan door zonde. De vrije wil is kan dus door de zonde aangetast, verkeerd gericht zijn, maar er blijft sprake van een zekere vrijheid om te kiezen, bijvoorbeeld om ervoor te kiezen, soms met hulp van anderen, om bevrijd te worden van bepaalde gebondenheden.

Relatie tussen God en mens

Ook op godsdienstig gebied is de vraag naar de vrije wil van de mens steeds aan de orde geweest, maar vooral in de relatie tot (de soevereiniteit van) God. Als er sprake is van een vrije wil, is er dan geen onverenigbaarheid (incompatibiliteit) tussen die vrije wil van de mens en de soevereiniteit van God? Vele boeken zijn over dit thema geschreven, zowel door filosofen⁵ als door theologen. Zelfs was er 400 jaar geleden tussen de hoogleraren Arminius en Gomarus een strijd gaande waarin de predestinatieleer (zie hieronder) centraal stond, een strijd die geleid heeft tot een kerkscheuring en het ontstaan van de Remonstrantse Broederschap⁶. Ook was er in die tijd een debat

tussen Luther⁷ en Erasmus, en in afgeleide zin tussen remonstranten en contra-remonstranten, die in 1619 leidde tot de opstelling van de Dordtse leerregels.⁸

Het is van groot belang een goed zicht te hebben op het gegeven van de menselijke vrije wil (en daarmee ook de verantwoordelijkheid van de mens) omdat het ook gevolgen heeft voor bepaalde theologische leerstukken en leringen. In onderstaande gaat het om de keuze van de mens met betrekking tot zijn eeuwige bestemming. Uiteraard gaat het niet om een enkele keuze maar om het geheel van keuzen in een mensenleven.

We zullen eerst drie opvattingen beknopt bekijken omdat het heel leerzaam is in die zin dat we kunnen zien hoe men door een foutieve visie op de wil van de mens de Bijbel verkeerd kan interpreteren, en hoe belangrijk het is om het licht van de Heilige Geest te hebben bij het lezen en verstaan van de Bijbel.

2. De leer dat de mens zichzelf niet kan bekeren

In bepaalde christelijke kringen wordt gedacht dat de mens zich niet kan bekeren, dus niet zelf kan kiezen, want men zal eerst moeten wachten op een ingrijpen van God. Iemand zou bijvoorbeeld kunnen zeggen: "Ik wacht tot het de Heer behaagt mij te bekeren" en men wijst

Soms is men door omstandigheden niet in staat te doen wat men graag zou wensen.

op teksten als Joh. 6:44a waar te lezen is: “Niemand kan tot Mij komen, tenzij de Vader, die Mij gezonden heeft, hem trekke”. Men denkt in bedoelde kringen ook vaak negatief over de mens, want die is door de zondeval dood door zonden, totaal verdorven en tot niets goeds meer in staat. Men verwacht echter verdorvenheid met verlorenheid. De zondige mens is wél door zonden verloren, want door (zelfs een enkele) zonde is er al scheiding tussen God en mens, en derft (mist) de mens de heerlijkheid van God. Maar dat betekent niet per se dat de mens dan tot niets goeds meer in staat zou zijn. Immers als de mens totaal verdorven zou zijn, dan zou hij net als de duivel zelf zijn. Gelukkig is het zo, dat God door Zijn Woord en Geest mensen kan bereiken en mensen geestelijk levend kan maken. Immers het evangelie is de kracht Gods tot behoud, en de mens kan zich daarvoor openstellen. Het Woord van God roept ons op ons te bekeren en het evangelie te geloven (Markus 1:15). God heeft het initiatief tot redding van de mens genomen door Jezus Christus als Lam van God naar deze wereld te zenden, en nu is het aan de mens om erop te reageren. Nadert tot God en Hij zal tot u naderen. Jezus klopt aan de deur van ons hart. Wij moeten open doen. En Hebr. 11:6 zegt ons dat God een beloner is van wie Hem ernstig zoeken. De mens kan zich dus niet verschuilen achter passiviteit.

3. De predestinatieleer (theologisch determinisme)

De predestinatieleer (pre = voor; het Engelse en Franse woord destination = bestemming), ook wel de leer van de goddelijke uitverkiezing genoemd, zegt dat God van tevoren zou hebben bepaald* wie wel en wie niet voor eeuwig behouden zou zijn (dubbele predestinatie). (* Een geheel andere kijk op dit gegeven is de volgende. God bepaalt niet van te voren wie wel of niet verloren gaat, maar weet in beginsel van te voren wie (= welk soort mensen) er wel of niet verloren gaan, net zoals een wetenschapper op grond van een bepaalde wetmatigheid kan voorspellen: *als* iemand ‘a’ doet, dan is ‘x’ het gevolg, en als iemand ‘b’ doet, dan is ‘y’ het gevolg). Volgens de aanhangers van de predestinatieleer kan er geen sprake zijn van een vrije wil van de mens, want dan zou God niet almachtig zijn. Immers men stelt het zo voor dat God onvermogen zou zijn als vele mensen God niet zouden toestaan hen te redden, en dus dat de wil van het schepsel alvermogen is. Als men zou zeggen dat mensen God niet willen gehoorzamen, dan zou de macht van God tekort schieten, en zou Jezus Christus niet alle macht in hemel en

op aarde hebben. Dan zou dus ook satan machtiger zijn dan God. Daarom kan het alleen maar zo zijn dat God Zelf bepaalde mensen heeft uitverkoren en anderen niet, aldus aanhangers van de leer van de uitverkiezing, waarvan overigens diverse varianten bestaan. Verderop zullen we aangeven waarom deze voorstelling van zaken onjuist is.

Theologen als bijvoorbeeld Calvijn en later ds. Pink⁹ zijn bekende verdedigers van de predestinatieleer. Aanhangers verwijzen naar diverse Bijbelteksten die aanleiding zouden geven voor de opvatting dat God slechts bepaalde mensen ten eeuwigen leven voorbeschikt heeft. Enkele voorbeelden zijn teksten als bijvoorbeeld Ef. 1: 11 (“... in Hem, in wie wij ook het erfdeel ontvangen hebben, waartoe wij tevoren bestemd waren krachtens het voornemen van Hem, die in alles werkt naar de raad van zijn wil”), Rom. 8:28 (“Wij weten nu, dat God alle dingen doet medewerken ten goede voor hen, die God liefhebben, die volgens zijn voornemen geroepen zijn”), en 1 Petr. 1:2 a (“... de uitverkorenen naar de voorkennis van God, de Vader”). En men wijst op teksten die zouden zeggen dat de Here God het hart van mensen verhardde en hen daartoe voorbeschikt heeft.

Men leest deze Bijbelteksten kennelijk met een gekleurde (om niet te zeggen: een

vertroebelde) bril, want bij nader inzien blijken de aangevoerde teksten de visie van de aanhangers niet te ondersteunen. Het is soms verbazingwekkend om te zien hoe men vanuit een bepaalde visie (denkfout) de Bijbel (verkeerd) interpreteert. Men leest de teksten niet in de context of men gaat aan andere teksten voorbij of men ziet niet dat voorbeschikking zoals genoemd in bijvoorbeeld Rom. 9 niet gaat over de eeuwige bestemming van mensen, maar over een verkiezing tot een bepaald doel¹⁰, dus over de wijze waarop God Zijn heilsplan in de loop van de tijd ontvouwt. Of men ziet over het hoofd dat God bedoeld heeft dat mensen *in Christus* uitverkoren zijn (Ef.1).

Maar, God-zij-dank, elk mens mag weten dat God de wereld zo lief had dat Hij Zijn eniggeboren Zoon gegeven heeft opdat een ieder die in Jezus gelooft, niet verloren ga, maar eeuwig leven hebbe (Joh. 3:16) en dat God ieders behoud wil, zoals we kunnen lezen in 1 Tim. 2: 3 en 4: "Dit is goed en aangenaam voor God, onze Heiland, die wil, dat alle mensen behouden worden en tot erkenning der waarheid komen". God laat aan de mens de keuze, omdat Hij er Zelf voor gekozen heeft om de mens een wil te geven. Als er mensen verloren gaan dan is dat omdat zij zichzelf niet wilden bekeren en niet verlost wilden worden (zie o.a. Jes. 30:15 en Openb. 21:8). Professor W. Verboom¹¹ stelt: "God verwerpt (alleen) mensen, die Hém verwerpen".

De (dubbele) predestinatieleer heeft helaas eeuwenlang zijn desastreus effect gehad, maar is tegenwoordig niet meer zo actueel, omdat de moderne en mondige mens terecht deze leer zich niet meer laat aanpraten. Daarom moet de boze het over een andere boeg gooien, en komt de alverzoeningsleer meer en meer naar voren. Immers, zegt men, het kan toch niet zo zijn dat een liefdevolle God mensen voor eeuwig verloren laat gaan? Deze leer past heel goed bij het postmoderne denken dat ieder zijn eigen waarheid heeft, en de opvatting dat er wel meer wegen naar God zullen zijn, en dat het met iedereen wel goed zal komen.

4. De alverzoeningsleer

De alverzoeningsleer (ook hiervan zijn er diverse varianten) zegt, dat alle mensen behouden zullen worden, want het zou toch ontierend voor God zijn, dat een nietig schepsel als de mens Gods wil zou kunnen weerstaan. God is toch sterker dan de wil van de mens? Het kan toch niet zo zijn dat de wil van de mens God zodanig zou kunnen frustreren, dat het goddelijk voornemen niet kan worden gerealiseerd? Dan zou de wil van God om Zijn plan te

volvoeren het moeten afleggen tegen de onwil van de mens, aldus een fervente aanhanger van de alverzoeningsleer¹². We zullen hierna aangeven waarom dit een onjuiste voorstelling van zaken is. We zien overigens ook nu weer bij de alverzoeningsleer een bepaalde (foutieve) opvatting over de wil van de mens. Theologen die neigen in de richting van een vorm van alverzoening zijn bijvoorbeeld Barth, Berkhof en Berkouwer¹³. Ook zou in dit verband Rob Bell met zijn boek 'Love Wins' genoemd kunnen worden¹⁴.

Teksten die door verdedigers van deze leer worden gehanteerd zijn bijvoorbeeld: Joh. 12:32 ("en als Ik van de aarde verhoogd ben, zal Ik allen tot Mij trekken"), Titus 2:11 ("Want de genade Gods is verschenen, heilbrengend voor alle mensen"), 1 Tim. 2:4 ("...die wil, dat alle mensen behouden worden en tot erkenning der waarheid komen") en 1 Kor. 15:22 ("Want evenals in Adam allen sterven, zo zullen ook in Christus allen levend gemaakt worden"). Aanhangers van de alverzoeningsleer concluderen uit

deze teksten dat dus alle mensen behouden worden, maar men vergeet dat het heil dat God aanbiedt door de in zonden verloren mens *aangenomen* moet worden. God stelt de mens immers voor de keuze om Zijn aanbod van genade wel of niet aan te nemen. Zie bijvoorbeeld Deut. 28 over de zegen en de vloek.

Bovendien is de alverzoeningsleer niet te rijmen met teksten als bijvoorbeeld: "En dan zal Ik hun openlijk zeggen: Ik heb u nooit gekend; gaat weg van Mij, gij werkers der wetteloosheid" (Matt. 7:23), "... indien gij niet gelooft, dat Ik het ben, zult gij in uw zonden sterven" (Joh. 8:24b), "... als Hij straf oefent over hen, die God niet kennen en het evangelie van onze Here Jezus niet gehoorzamen. Dezen zullen boeten met een eeuwig verderf, ver van het aangezicht des Heren en van de heerlijkheid Zijner sterkte" (2 Tess. 1: 8 en 9) en "... hen, die verloren gaan, omdat zij de liefde tot de waarheid niet aanvaard hebben, waardoor zij hadden kunnen behouden worden" (2 Tess. 2:10).

Wij onderschrijven de alverzoeningsleer dus niet, hoe graag een mens dat vanuit zijn gevoel wèl zou willen¹⁵, maar dan komt uiteraard de vraag naar voren wie dan wel verloren zouden gaan? Met de aanhangers van de alverzoeningsleer menen ook wij dat mensen, die nooit het evangelie hebben gehoord, niet op voorhand naar de hel zullen worden verwezen. Het oordeel is immers niet aan de mens, maar aan God. En dat kunnen we gerust aan Hem overlaten, want Hij zal rechtvaardig oordelen. Hoewel God toch alles in het werk zal stellen om deze mensen nog te bereiken, moeten wij toch op grond van de Bijbel er rekening mee houden dat zij die willens en wetens de duisternis liever hebben gehad dan het licht, en tot het einde toe Jezus als Verlosser bewust zijn blijven afwijzen, verloren zullen zijn.

Het is opmerkelijk dat zowel de aanhangers van de predestinatieleer als de alverzoeningsleer de vrije wil van de mens ontkennen, want dat zou een aantasting en belediging van Gods almacht en soe-

vereiniteit zijn. Alleen de eerste leer laat God een beperkende keuze en de andere doctrine laat God iedereen behouden. In beide gevallen heeft de mens zelf kennelijk geen keuze. Overigens kan men zich afvragen of er ook niet andere redenen zijn om de vrije wil te ontkennen, bijvoorbeeld de angst om hoogmoedig tegenover God te zijn, of het willen ontlopen van verantwoordelijkheid.

Uit de beknopte bespreking van de bovengenoemde drie visies, die allen zich baseren op bepaalde Bijbelteksten, blijkt hoe belangrijk het is om Gods Woord in zijn geheel te leren kennen en teksten in de context te lezen (en dus niet alleen maar enkele losse tekstfragmenten) en hoe noodzakelijk het is om de leiding van de Heilige Geest te vragen en te hebben bij het lezen en verstaan van de Bijbel. Daarbij is het kennen van het liefdevolle en rechtvaardige hart van God van onmisbaar belang. En ook is een goede visie op de verhouding tussen de wil van God en die van de mens nodig.

5. De soevereiniteit van God en de wil van de mens

We zullen nu nader ingaan op de vraag of de soevereiniteit van God en de wil en verantwoordelijkheid van de mens al of niet verenigbaar met elkaar zijn.

Wat is de soevereiniteit van God? Hieronder kan men verstaan dat God niet aan iets anders onderworpen is. God is dus soeverein in die zin dat Hij aan niets boven Hem verantwoording schuldig is. Hij heeft absolute zeggenschap. Dat betekent echter geen willekeur, want Gods soevereiniteit gaat samen met Gods volmaaktheid, wijsheid, liefde, rechtvaardigheid en heiligheid. God houdt Zich aan Zijn eigen wetten, anders zou Hij Zelf wetteloos zijn. God heeft ervoor gekozen om de mens een wil te geven waarmee hij kan kiezen. Deze mens kan òf gehoorzaam òf ongehoorzaam zijn aan de wil van God. Dit is al in Gen. 3 te zien, waar de (toen nog zondeloze!) mens zich door de slang liet verleiden (of: ervoor koos zich door de slang te laten verleiden).

Wat is de wil van de mens en in hoeverre is die wil wel vrij? De (wils)vrijheid van de mens is een eigenschap, die behoort tot ons bestaan als mens en die haar grond vindt in de schepping van de mens naar Gods beeld. God schiep de mens als redelijk-zedelijk wezen, voor wie normen gelden, die ook afgewezen (niet-gehoorzaamd) kunnen worden¹⁶. Het willen is niet iets eenduidigs. Willen kan betrekking hebben op verschillende aspecten, namelijk: a) *beschikken of bepalen* (bijvoorbeeld: iemands wil = wet), b)

wensen, verlangen (zich iets ten doel stellen, bijvoorbeeld een studie volgen; wat men wenst of verlangt kan of haalbaar of onhaalbaar blijken te zijn) en c) *kiezen* (uit beschikbare mogelijkheden, die men kan accepteren of afwijzen). We zullen niet ingaan op de wilsvrijheid die de mens heeft om bijvoorbeeld een bepaalde studie te volgen, een beroep, een woonplaats, vrienden of een vakantiebestemming te kiezen. Die ruimte geeft God aan de natuurlijke mens. Het gaat ons echter om de wil van de mens in relatie tot God, en wel morele, ethische keuzes. Het feit dat de mens kan kiezen is niet in strijd met Gods regering want Zijn raad en voorzienigheid zijn zo groot en machtig, dat daarin plaats is voor de mens met zijn zedelijke vrijheid zonder dat dit iets tekort doet aan Gods bestuur en soevereiniteit¹⁷. Terecht zegt de professor W. Verboom dat Gods beslissing voor de mens en de beslissing van de mens voor God niet te veel tegen elkaar uitgespeeld moeten worden. Soms is er bij bepaalde vraagstukken (zoals bijvoorbeeld de relatie tussen almacht van God en vrije wil van de mens) zelfs sprake van een spraakverwarring, waardoor er onverenigbaarheid *lijkt* te bestaan.

Ten aanzien van de wil van de mens zou men kunnen zeggen: “Maar iemand die aan bijvoorbeeld roken of drank verslaafd is, heeft toch géén vrije wil?” (Je zou eigenlijk moeten zeggen: geen vrije wil meer, want voordat de verslaving was ontstaan, was er wel degelijk sprake van een vrije wil, ook al kon die door bepaalde omstandigheden onder druk zijn gezet). Inderdaad is in geval van verslaving sprake van een zekere gebondenheid, want elke binding met zonde maakt de wil van de mens in een bepaalde mate gebonden. Maar met het nog vrije gedeelte van de wil kan men in morele zin in beginsel (ook al is dat misschien zelfs alleen maar af en toe) nog altijd een wilsbeslissing nemen, een keuze maken. Dát is bekering, zich openstellen voor Gods Woord en voor wat God wil en kan doen door de kracht van Zijn Heilige Geest, waardoor God de mens (steeds verder) in de vrijheid brengt.

We zagen hierboven dat de aanhangers van de drie genoemde visies de vrije wil van de mens als het ware bijna als een soort belediging voor God zien. We zullen hieronder aangeven waarom de vrije wil van de mens de soevereiniteit van God niet aantast. God heeft er Zelf voor gekozen om de mens de vrije keuze te geven om Hem wel of niet te *gehoorzamen*. Daarom staat er: “... is Hij voor allen, die Hem gehoorzamen, een oorzaak van eeuwig heil geworden” (Hebr. 5:9). Gods beloften en profetieën voor personen zijn

immers voorwaardelijk. God respecteert de wil van de mens. Daar heeft God in Zijn soevereine wil bewust voor gekozen. God is een God van liefde. Hij wil een liefdesrelatie met de mens. Liefde laat mensen vrij in hun keuze om die liefde en genade ootmoedig en in grote dankbaarheid te aanvaarden, óf het hoogmoedig en hardnekkig af te wijzen. God wil niet dat wij robotten of marionetten zijn, maar dat wij uit vrije keuze en uit liefde voor Hem Zijn wil van harte doen¹⁸.

6. Misverstanden en de oplossing ervan

Het feit dat de mens een vrije wil heeft, wil niet zeggen dat de wil van God en die van de mens op gelijk niveau staan. De mens heeft uiteindelijk niets te willen (in de zin van iets bepalen) maar slechts te aanvaarden of af te wijzen wat God wil. De mens kan alleen kiezen voor God of tegen God, met andere woorden: kiezen in welke wetmatigheid hij stapt. Ofwel in de wetmatigheid van God (en dat geeft uiteindelijk ware vrijheid, gelukzaligheid en waarachtig leven) óf in de wetmatigheid van satan, dus van de zonde, dat is elke afwijking ten opzichte van Gods bedoeling met de mens (en die afwijking levert ellende en dood op).

Maar als de mens met zijn wil kan kiezen, hoe zit het dan met de relatie tussen het verlossingswerk van Jezus Christus en Gods werk door de Heilige Geest enerzijds

en die menselijke wil en verantwoordelijkheid anderzijds? In vroeger tijden kon, maar zelfs ook nu kan men dat niet altijd goed met elkaar rijmen en was (is) men bang dat de mens zou denken dat de menselijke wil als *zodanig* de behoudenis zou kunnen bewerken en dat de mens zou kunnen gaan opscheppen over zijn medewerking aan de Geest van God. Daartegenover kunnen we stellen dat de wil van de mens beslist *niet* voldoende is om behouden te worden, want aan die wilsbeslissing van de mens gaat vooraf de wil van God dat mensen behouden worden en dat mogelijk heeft gemaakt door het offer van Jezus Christus. Dus het ligt niet in het vermogen van de mens zichzelf te redden, maar slechts door in te gaan op de genade die God in Jezus Christus aanbiedt. Daardoor krijgt hij deel aan de redding. En vervolgens kan de wedergeboren mens alleen maar in totale afhankelijkheid van de Heilige Geest geestelijk groeien. Maar de mens dient (met zijn eigen wil) ervoor te kiezen zich daarvoor open te stellen óf zich daarvoor afgesloten te houden.

Vergelijk het met een kraan, die men kan opendraaien of kan dichthouden. Het openzetten van de kraan als zodanig geeft geen water (als er geen waterleiding achter zit), maar geeft wel de toegang tot het water dat al in de leiding aanwezig is (daar heeft iemand anders, in dit voorbeeld het waterleidingbedrijf, voor gezorgd), en door het openen van

de kraan kan worden toegelaten. Een ander beeld is dat van de trolleybus, die alleen kan rijden als de beugel tegen de hoogspanningsdraad die onder stroom staat, wordt aangedrukt (menselijke wil) én als er stroom op de hoogspanningsdraad staat (Gods voorziening in Jezus Christus). Dus als er geen stroom op de bovenleiding staat kan men de beugel nog zo stevig tegen de draad aandrukken, de bus zal niet (kunnen) rijden. Jezus zei: “Ik ben de wijnstok, gij zijt de ranken. Wie in Mij blijft, gelijk Ik in hem, die draagt veel vrucht, want zonder Mij kunt gij niets doen” (Joh. 15:5). Maar daarmee is de ‘rol’ van de keuze, de wilsbeslissing, van de mens niet verdwenen.

Er is ook vaak verwarring ontstaan omdat men niet het verschil zag tussen *wilskracht* en *wilsbeslissing* (keuze). Men wijst soms op Romeinen 9:16 waar staat: “Het hangt dus niet daarvan af, of iemand wil, dan wel of iemand loopt, maar van God, die Zich ontfermt”. Het gaat er bij die tekst om dat wij niets uit eigen kracht kunnen doen. Men verwacht het iets doen uit eigen kracht en dus ook *wilskracht*, met de *wilsbeslissing* om zich, zoals we al zagen, *afhankelijk* van God te stellen. Men moet dus het willen als krachtinspanning onderscheiden van de wil (keuze) om zich aan God over te geven, zich aan Hem toe te vertrouwen. Dat laatste is wat God van ons vraagt. God wil ons behoud, maar Hij heeft ons een vrije wil, een vermogen

tot kiezen, gegeven. Ook al kunnen we zonder Gods genade en kracht niets doen, God kan niet voor ons kiezen, ook al bewerkt hij het willen, dat wil zeggen, dat Hij ons helpt het goede te willen.

Een eenvoudig beeld kan de verhouding duidelijk maken tussen wat God doet, en wat de mens moet doen. Als voorbeeld nemen we een wissel op een spoortraject. De wissel kan naar links (foute situatie) of naar rechts (goede situatie) gericht worden. Het overhalen van de hendel naast de wissel is beeld van de *wilsbeslissing*, de keuze van de mens. De mens weet vanuit Gods Woord dat de betreffende wissel naar rechts gezet moet worden, de mens wil dat ook, en trekt uit alle macht aan de hendel van de wissel om deze in de goede stand te krijgen. Maar zowel de rails van de wissel als de hendel zijn vastgeroest. Er is geen beweging in te krijgen. Dus de mens kan niet in eigen kracht, niet in eigen wilskracht die hendel omzetten. Wat nu moet gebeuren is dat zowel de rails van de wissel als de hendel worden gesmeerd met olie om de zaak los te maken. Je zou, met permissie, kunnen zeggen dat het invoeren van de hulp van de kracht van de Heilige Geest het laten aanbrenge van die olie is. Zonder die kracht van God kan de mens de wissel inderdaad niet om krijgen om in de goede stand te zetten. God wil dat de mens Hem om die kracht vraagt, dus van Hem afhankelijk wil zijn. Maar wat God *niet* doet, is het *overhalen* van de hendel. Dat moet de mens *zelf* doen. God moedigt vanuit Zijn liefde de mens aan om de wissel naar rechts te zetten, dus een goede keuze te maken (“want God is het, die om zijn welbehagen zowel het willen als het werken in u werkt” aldus Filip. 2:13), waardoor het leven de goede kant opgaat. Maar de mens moet *zelf* de hendel beetpakken en in een andere stand zetten. Dat doet God niet voor ons, want God wil nu juist dat de mens *zelf* de (morele) keuze maakt. God wil het dus wel *mogelijk* maken dat de mens de hendel kan omzetten, waardoor de wissel in de goede stand komt. Uit dit eenvoudige beeld blijkt dat zowel de *kracht* van God als de *keuze* van de mens voor of tegen God(s) *beide* een rol vervullen.

Tenslotte willen we nog ingaan op een (schijn)argument van aanhangers van de alverzoeningsleer. Men stelt het verzet van de mens met diens vrije wil zo voor alsof de weerspannige mens in *eeuwigheid* Gods wil zou kunnen weerstaan. Dan zou God de verliezer zijn en de mens overwinnaar. Maar het antwoord is dat de mens wel kan denken zich in *deze tijd* straffeloos tegen God te kunnen verzetten, maar aan het eind van de genadetijd,

dus bij het eindoordeel, de eindscheiding, zal God tegen de mens die zich niet aan God wilde onderwerpen, zeggen: “Uw wil geschiede”¹⁹, en dat betekent het gaan naar de plaats waar God *niet* is: de eeuwige Godverlatenheid, de hel. Immers die mens wilde toch Gods wil niet doen, en dus niet bij God zijn? En daar zal die mens dan wel spijt van hebben, maar dan is het te laat. En dat zal eeuwige wroeging tot gevolg hebben. Of mensen nu wel of niet zich aan God onderwerpen, God blijft tot in eeuwigheid de almachtige God en Zijn Koninkrijk zal komen en altijd duren zijn. De mensen die zich tegen Gods wil zijn blijven verzetten, liever hun eigen zin doen, en weigeren te erkennen dat ze van God afhankelijk zijn, zijn dus geen overwinnaars maar verliezers.

Slotwoord

Vandaar de hartstochtelijke oproep in de Bijbel: “Verhardt uw harten niet” (Hebr. 3:8 en 15; 4:7). Dit impliceert, dat een mens helaas tegen Gods wil kan ingaan (ook al betekent dat voor die mens bij volharding daarin uiteindelijk de eeuwige verlorenheid), dus een vrije wil heeft en zelf verantwoordelijk is voor zijn keuze. In principe is het heil er voor alle mensen, maar God heeft de mens een wil gegeven. De mens mag zelf kiezen, ook al kost het strijd tegen het vlees en het eigen ik. Daarom zegt de Bijbel: “Strijd de goede strijd des geloofs, grijp het eeuwige leven, waartoe gij geroepen zijt” (1 Tim. 6: 12) en “Kiest dan heden wie gij dienen zult” (Jozua 24:15).

Ik wil besluiten met een uitspraak van Neil en Joanne Anderson²⁰: “Geleid worden door de Heilige Geest betekent niet dat je vrij bent om te doen wat je wilt (dat kan losbandigheid betekenen), maar dat je eindelijk vrij bent om een verantwoordelijk, moreel leven te leiden (volgens Gods beschermende levensrichtlijnen) (dat is ware vrijheid) – iets waar je niet toe in staat was toen je nog een gevangene was van je vlees”.

Piet Guijt
Zoetermeer, februari 2012

Noten

- 1 'Ja, ik wil...', Zaterdagbijlage van het Nederlands Dagblad van 15 oktober 2011.
- 2 Djoni de Vos, Hoe bedoelt u: vrije wil?, Nederlands Dagblad van 10 september 2010
- 3 Afscheidsrede prof. dr. H. Kolk, <http://socsi.kun.nl/~kolk/redekolk.pdf>
- 4 Uit vrije wil? Commentaar Peter Bergwerff, Nederlands Dagblad van 8 september 2011
- 5 bijv. Vrije wil, Wikipedia http://nl.wikipedia.org/wiki/Vrije_wil
- 6 Nederlands Dagblad van woensdag 24 maart 2004.

- 7 Luther wilde onder de indruk van de door hem ervaren overmacht van Gods genade iedere schijn vermijden dat de mens zelf iets zou kunnen bijdragen aan zijn heil, en daardoor zat hij dichtbij een radicale ontkenning van de vrije wil van de mens. (Dick Schinkelshoek, Een vrije wil is nog geen goede wil, Nederlands Dagblad van 15 oktober 2011)
- 8 Uit vrije wil? Commentaar Peter Bergwerff, Nederlands Dagblad van 8 september 2011
- 9 Pink, A.W., De soevereiniteit van God. Uitgegeven door: De Banier van Waarheid, Rotterdam, ongedateerd
- 10 Voor Wesley betekent 'uitverkoren zijn' o.a.: gekozen om een bepaalde opdracht te vervullen. Zie Soteria van december 2003, pag. 31
- 11 Prof. Verboom was leerstoelhouder 'Geschiedenis van het Gereformeerd Protestantisme' in Leiden (sinds 1 augustus met emeritaat)
- 12 Niet gepubliceerd manuscript van de heer J. A. van Arkel te Zoetermeer
- 13 Hemel of hel. Onze eeuwige bestemming. Theologische Verkenningen Bijbel en Praktijk onder redactie van drs. A.G. Knevel, Kok Voorhoeve, Kampen 1991, pag. 67 t/m 92
- 14 Rob Bell, Love Wins, 2011
- 15 C.S. Lewis zei: “Er is geen leerstuk, dat ik, als ik dat kon, liever uit het christendom zou willen verwijderen”. Citaat aangehaald door dr. J. Hoek. In: 'Hemel of hel. Onze eeuwige bestemming'. Theologische Verkenningen Bijbel en Praktijk onder redactie van drs. A.G. Knevel, Kok Voorhoeve, Kampen 1991, pag. 14
- 16 Christelijke Encyclopedie, J.H. Kok N.V. Kampen 1961, deel 6, pag. 539
- 17 Christelijke Encyclopedie, J.H. Kok N.V. Kampen 1961, deel 6, pag. 540
- 18 Zie ook de bespreking van John Wesley door prof. dr. Jean-Pierre van Noppen in Soteria van december 2003, pag. 28
- 19 Deel van een citaat van C.S. Lewis genoemd door dr. J. Hoek. In: 'Hemel of hel. Onze eeuwige bestemming'. Theologische Verkenningen Bijbel en Praktijk onder redactie van drs. A.G. Knevel, Kok Voorhoeve, Kampen 1991, pag. 15
- 20 Neil en Joanne Anderson, Elke dag in Christus, Bijbels Dagboek, Herstelteam, 2010, p. 61

Christelijke ethiek bij lijkbezorging

De dood kan eigenlijk als de ultieme spelbreker worden gezien, die we niet anders dan onder protest kunnen accepteren. 'Memento mori' betekent 'gedenk te sterven'. Niet minder belangrijk dan dit, is te bedenken wat er *na het overlijden* met het lichaam moet gebeuren. Hoe dan ook het menselijk lichaam is na verloop van tijd totaal verdwenen. Waarom zouden we ons er dan druk over moeten maken? Alsof het inderdaad totaal onbelangrijk is, ontbreekt het onderwerp *lijkbezorging* in veel handboeken over protestants-christelijke ethiek geheel.¹ Toch onderneem ik een poging de of een christelijke ethiek bij lijkbezorging uiteen te zetten. Vooral voor kerkelijke leiders lijkt mij bezinning hierop waardevol, omdat allerlei verzoeken omtrent het omgaan met overledenen aan hen gericht kunnen worden.

De bezorging van de doden kent een grote verscheidenheid. Ze zijn te rangschikken naar de vier elementen *aarde*, water, lucht en vuur. Zo vinden we deze wereldwijde tradities:

1. Men kan een dode ter aarde bestellen of hem bijzetten in een graf. We speken dan van een begrafenis.
2. Men kan een dode laten afdrijven op zee of op een rivier. Hij wordt dan aan het *water* toevertrouwd. Vaak gelooft men daarbij dat de stoffelijke overschotten tenslotte in een geheimzinnige verre streek hun bestemming bereiken.
3. Men kan een dode een (hoge plaats) geven in de *lucht*. Zodoende wordt hij een prooi voor aaseters zoals hyena's en gieren, of van zon, regen en wind. De overgebleven beenderen kunnen een plaats krijgen in het huis van de nabestaanden. Dit is wel een zeldzaam fenomeen.
4. Men kan een dode door *vuur* tot as laten worden. Deze vorm van lijkbezorging komt in alle delen van de wereld voor (vooral in het boeddhisme en hindoeïsme).²

De Nederlandse Wet op de Lijkbezorging³ is in de laatste eeuw nogal gewijzigd. In 1955 was crematie in Nederland nog illegaal. Meningingen, ook onder christenen over het onderwerp lijkbezorging, zijn enorm gaan verschuiven.⁴ Een specifiek thema betreft de tijdens de zwangerschap overleden foetussen. In

'Memento mori' betekent 'gedenk te sterven'.

deze Wet op de Lijkbezorging in Nederland artikel 2 1b wordt een doodgeborene omschreven als 'de na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken levenloos ter wereld gekomen menselijke vrucht', maar die termijn zal mogelijk in de toekomst worden verkort. Dankzij medische ontwikkelingen is soms al sprake van levensvatbaarheid buiten de baarmoeder vóór vierentwintig weken zwangerschap. Bij overlijden van een foetus voor de in de wet benoemde vierentwintig weken zwangerschap spreekt men doorgaans

van een miskraam. Bij overlijden van een foetus *na* vierentwintig weken zwangerschap hanteert deze wet de term 'doodgeborene'.⁵

Thanatopraxie is het kunstmatig tijdelijk vertragen van het ontbindingsproces om een stoffelijk overschot tot aan de uitvaart in een goede staat te houden. Thanatopraxie is een moderne methode om een overleden lichaam *tijdelijk* te conserveren tot maximaal drie weken na overlijden en is te verdelen in twee onderdelen: de

tijdelijke conservering als zodanig en het cosmetisch gedeelte (het 'restaureren' van een overledene en het opmaken). Er kunnen vloeistoffen gebruikt worden met én zonder formaldehyde-oplossing. Omdat thanatopraxie voor velen een lastig woord is, wordt in de volksmond gesproken over balsemen. In Nederland bestaan wettelijk toegestane mogelijkheden tot conservering van een overledene:

1. Koelen (3 – 5 graden Celsius). Denk aan koelruimte, bedkoelsysteem en kistkoelsysteem
2. Balsemen o.a. milde vorm van balsemen:

Koelen Door het koelen van een lichaam wordt de ontbinding vertraagd. Door te **balsemen** blijft een overledene wat langer toonbaar dan met alleen koeling mogelijk is, en kan er daardoor meer tijd genomen worden om afscheid te nemen. Dit kan bevorderlijk zijn voor het rouwproces van de nabestaanden. Balsemen is een methode om een overleden lichaam *voor langere tijd* te conserveren, gemiddeld vanaf een paar dagen na overlijden, tot maximaal drie weken. Dit is een behandeling waarbij een conserverende vloeistof (met zeer lage concentratie formaldehyde in de oplossing) in het lichaam wordt gebracht, met als doel de natuurlijke ontbinding door inwendige bacteriën stop te zetten. Bij het balsemen wordt het natuurlijke uiterlijk van de overledene niet wezenlijk veranderd. Indien wenselijk wordt er gebruik gemaakt van restauratietechnieken en camouflage make-up. Door het gebruik van kleurstoffen in de vloeistof wordt de gelaatskleur van overledene minder witjes, iets meer roze. De formaldehyde oplossing heeft een eiwitverhardende werking op de lichaamscellen van de overledene. De natuurlijke ontbinding van een lichaam zal na enige tijd echter gewoon verder gaan, tenzij er een zware fixatie heeft plaatsgevonden, want dan ontbindt het lichaam niet verder in de grond.

Mummificeren is een ouderwetse methode bekend van het oude Egypte, waarbij een overleden lichaam werd geprepareerd voor bewaring voor het eeuwige leven. De oude Egyptenaren waren hierin bedreven en gaven het lichaam van een overleden farao of edele een bad in natronloog, waarna de inwendige organen werden verwijderd en geplaatst in stenen of aardewerken potten. Deze werden gewoonlijk begraven tezamen met de mummie. Het lichaam werd gewikkeld in linnen verbanden of doeken, doordrenkt met cederolie en andere natuurlijke stoffen, kruiden en oliën. Daarna werd het lichaam in een sarcofaag geplaatst en bijgezet in een piramide of graftombe. Het doel was om het lichaam tot in de eeuwigheid te be-

waren, en zoals men in het museum van Caïro kan zien is dat redelijk goed gelukt. Mummificeren kwam ook in andere oude culturen voor, zoals bij de Inca's.⁶ Mummificatie ontstaat op het moment dat een lichaam uitdroogt door natuurlijke of door kunstmatige middelen. Twee omstandigheden zijn vereist voor mummificatie: een droge omgeving en een relatief kleine lichaamsmassa. Spontane mummificatie treedt eerder op als het lichaam van de overledene (in het algemeen een dun persoon) weinig lichaamsvetmassa bevat. Vocht zorgt (samen met een hoge omgevingstemperatuur) voor een versnelling van het ontbindingsproces.

Plastinatie

Menselijke stoffelijke overschotten kunnen ter beschikking aan de wetenschap worden gegeven. Plastinatie is de methode om dode organismen te conserveren waarbij een preparaat van aceton en vloeibaar siliconenrubber wordt gebruikt. Dit gebeurt niet alleen voor wetenschappelijke doeleinden, maar eveneens voor entertainment. 'Body Worlds' is de enige anatomie-tentoonstelling ter wereld die

gebaseerd is op een donorprogramma. De speciaal geprepareerde en opgezette dode lichamen met onherkenbare personen, zijn even fascinerend als luguber. Donoren zijn hierbij personen die bij testament vastleggen dat na hun overlijden hun lichaam in de tentoonstelling mag worden gebruikt voor educatieve doeleinden. Alle plastinaten van volledige lichamen en de meeste specimens zijn afkomstig van die donoren. Sommige specimens die iets heel ongewoons voorstellen, komen van oude anatomische verzamelingen of morfologische instituten. Momenteel beschikt het Institute for Plastination over een donorbestand van meer dan 13.000 personen wereldwijd, waaronder 60 Nederlanders.⁷

Begraven

Bij een begrafenis wordt de overledene dus letterlijk begraven. In vroegere eeuwen bij voorkeur *in* het kerkgebouw, maar dat was meer voor de elite. Ook wel werd er begraven in de hof (tuin) direct naast de kerk: het kerkhof. Doordat kerken en de begraafplaatsen eromheen overvol raakten en de hygiëne een belangrijke rol gingen spelen, besloot men aan het einde

van de achttiende eeuw de begraafplaatsen te verplaatsen naar ruimten buiten de stad. Napoleon (1804) en Koning Willem I (1829) probeerden een verbod op kerkbegravenissen en het begraven binnen de stad in te voeren. Dit hield echter niet lang stand. Trouwens door de sterke groei van de steden werden veel begraafplaatsen die eerst buiten de stad waren geplaatst, later toch weer omsloten door de stedelijke uitbreiding. Sinds 1869 kende Nederland de zogeheten Begrafeniswet, waarin de enige wettelijke toegestane lijkbezorging geregeld werd: het begraven en wel in een dodenakker of zaaiveld.

In 1998 is de grafstruftermijn van twintig naar minimaal tien jaar teruggebracht. Er zijn verschillen in deze termijnen, maar ook in de kosten per gemeente of zelfs per begraafplaats.⁸ Het is een misvatting dat de overblijfselen na tien jaar alsnog verbrand worden; dat gebeurt alleen indien de nabestaanden toestemming geven. In principe worden de overblijfselen herbegraven op een afgesloten deel van de begraafplaats, de zogenaamde 'knekelpuut'. Indien iemand nooit herbegraven wil worden, moet men een graf met grafrechten voor onbepaalde tijd kopen. Het is raadzaam dit vast te leggen bij een notaris.

Crematie

Crematie is afgeleid van het Latijnse woord 'cremare' en heeft de betekenis van een lijk verbranden. Bij een crematie, ook wel verassing of lijkverbranding genoemd, wordt een stoffelijk overschot verbrand. Het is een moedwillige vernietiging van het lichaam, het gebeente inclusief.

In de late bronstijd (1.500-400 voor Chr.) was het cremeren de meest voorkomende uitvaartmethode. Door economische oorzaken (brandhout werd schaars dus duur) ging men over tot het begraven van overledenen. Karel de Grote heeft in 785 na Chr. een verbod uitgevaardigd tegen lijkverbranding. In deze *Capitulare Paderbrunnense*, verbood hij op straffe des doods een dode volgens de rite der heidenen te verbranden.⁹ Verbranden kwam binnen de gekerstende wereld voor, maar dan als strafmaatregel.¹⁰

Onder invloed van het christendom waren crematies tot de 19e eeuw binnen Nederland 'not-done'. Crematie is in de 20e eeuw juist weer in opkomst. Het is maar de vraag of dit een moderne ontwikkeling is of juist een terugkeer tot het oude heidendom. De taalgeleerde en grondlegger van het sprookjesonderzoek J.L.K. Grimm werd ook de vader van de moderne crematie genoemd. Grimm wees erop dat, vóór dat het christendom de overhand kreeg in de noordelijke wereld, verbran-

den bij de Germanen de gewone vorm van lijkbezorging was. Merkwaardig is dat het eerste moderne crematorium in 1873 geopend is in Milaan, dus in het Rooms Katholieke Italië. De eerste succesvolle propaganda voor invoering van crematie ging uit van de vrijmetselaars in Italië.¹¹ De Vrijmetselarij heeft een grote rol gespeeld bij de verbreiding van de hedendaagse crematiegedachte. De moderne crematie in het westen vindt haar oorsprong in het rationalisme. Vanuit deze richting wordt alles wat niet met het verstand berekend kan worden, inclusief de christelijke opstandingsgedachte, als verwerpelijk beschouwd.¹² Rond 1874 werd in Den Haag de 'Vereniging voor Lijkenverbranding' of de 'Vereniging voor Facultatieve Crematie' opgericht, waarbij de eerste crematie op 1 april 1914 plaatsvond in het crematorium Westerveld te Den Haag. Dit leidde prompt tot een rechtszaak, omdat crematie nog illegaal was. Omdat er niets was geregeld bleven sancties uit. In 1919 kwam daar de Vereniging voor Crematie (AVVL) bij. Samen propageerden zij het gebruik van het eerste, in 1914 geopende Nederlandse crematorium te Velzen. De eerste Nederlander die zich liet verassen was de prozaschrijver Eduard Douwes Dekker oftewel Multatuli. Cremeren gebeurde al veel eerder, namelijk in 1887, en wel in Duitsland. Pas sinds 1955 is crematie in Nederland gelegaliseerd en in België sinds 1932. Toen in 1964 de Rooms Katholieke Kerk vaststelde dat 'cremeren in zichzelf goed noch slecht is', steeg het crematiecijfer met sprongen. Crematie zou wel ingaan tegen de christelijke traditie, maar niet tegen de christelijke leer. De generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland van 1961 stelde zich op het standpunt dat voor gereformeerden

begraven dé wijze van dodenbezorging zou zijn, maar het klonk allemaal wat aarzelend.¹³ Bij een wettelijke bepaling van 26 september 1968 zijn voor ons land alle beperkingen ten aanzien van crematie ingetrokken en werden begraven en cremeren wettelijk gelijkgesteld. Daardoor werd de naam 'Begrafeniswet' veranderd in 'Wet op de lijkbezorging'.

Opvallend is dat in Nederland vooral atheïsten het eerst voor crematie hebben gepleit. Eveneens moet ons opvallen dat ongelovigen, atheïsten en a-religieuzen zich als eersten lieten cremeren. Wat later volgden de Vrijzinnig Protestant. Met de keuze voor crematie wil(de) men verkondigen: er is geen eeuwigheid, geen God, geen gericht, en geen opstanding uit de dood, dus geen hoop. Maar dat alles zal de moderne mens niet interesseren en zich hiervan juist distantiëren. Cremeren geschiedt thans niet meer uit een soort antichristelijke houding. Bij crematie is iets te bespeuren van verzakelijking en camouflage van de dood, waarbij het proces van vertering naar eigen geliefden wordt ingekort. Het lijdt geen twijfel dat de toepassing van crematie in Europa is tegengegaan en later geheel is uitgebannen door de christelijke leer van de lichamelijke opstanding uit de doden. Zowel de protestantse voorman Abraham Kuyper in 1874 als de Rooms Katholieke voorman paus Leo XIII in 1886 keurden crematie fel af, maar zij schijnen steeds minder medestanders te hebben. Tegenwoordig is het cremeren van een overledene zo maatschappelijk geaccepteerd dat circa 57 % van de bevolking voor een crematie kiest na overlijden.¹⁴ In Engeland wordt momenteel zelfs 75 procent van de overledenen gecremeerd. In 2012 is het aantal

crematoria in Nederland uitgegroeid tot 71. Bestuursvoorzitter J. Keizer van de Facultatieve Groep (sinds 1874) stelt dat de grote omslag van begraven naar cremieren in de jaren zestig en zeventig kwam. Dat had alles te maken met de ontkerkelijking. Tradities verschoven en mensen gingen en gaan op zoek naar nieuwe gewoonten. Een Friese uitvaartondernemer constateert een nieuwe trend: 'voetbal is religie en het stadion is de kerk'. Conform de vragen van de consumenten speelt de uitvaartbranche hierop handig in. Rouwkaarten kunnen met het logo van bijvoorbeeld voetbalclub Cambuur verstuurd worden, de plechtigheid kan in het stadion gehouden worden en de spelersbus is beschikbaar om de overleden fan naar zijn laatste rustplaats te begeleiden. Er wordt zelfs overwogen om de as van de overledenen op het hoofdveld uit te strooien.¹⁵ Door nieuwe vormen van rouwen zijn mensen volgens Keizer minder angstig geworden voor het cremieren.¹⁶ Een ander argument dat pleit vóór crematie zijn de relatief hoge grafkosten. Als voordelen van crematie worden genoemd: het zou hygiënisch, economisch voordelig, ruimtebesparend en esthetisch zijn. Laten we deze argumenten eens nalopen en kritisch bekijken:

1. *Hygiënisch* Hoewel in de Bijbel veel wetten in feite hygiënische maatregelen waren, en ondanks dat in dat hete Midden-Oostenklimaat stoffelijke overschotten snel tot ontbinding overgaan, is overduidelijk dat begraven en niet cremieren de praktijk was en is. Met uitzondering voor leden van het koninklijk huis die in de Nieuwe Kerk

te Delft worden bijgezet, wordt er in Nederland niemand meer in een kerk begraven en is daarvan uit dus geen gevaar te verwachten. Dan gaan we van het kerkgebouw naar het kerkhof. Begraafplaatsen zouden het milieu en het grondwater kunnen aantasten en zo ziekten verspreiden. Eventuele giftige stoffen zouden in het stuk lager gelegen grondwater kunnen spoelen. Begraafplaatsen moeten in Nederland aan veel eisen voldoen die ook met milieuhygiëne te maken hebben. Het is onbekend of een enkel kerkhof in Nederland voor de volksgezondheid enig bezwaar oplevert, wat niet van crematoria gezegd kan worden.¹⁷

2. *Economisch* Begraven en cremieren qua kosten met elkaar vergelijken is moeilijk omdat er nogal wat variaties van bestaan. Het komt dan neer op appels met peren vergelijken. Uit liefde en piëteit jegens de overledene en helemaal uit je geloofsovertuiging, zouden de kosten toch niet de doorslag mogen geven.
3. *Ruimtelijk* 'Nederland is vol'. Ook ten aanzien van begraafplaatsen is deze stelling zeer betrekkelijk. Het gaat er maar om waar de gemeenten hun prioriteit aan geven. Bovendien worden graven na verloop van tijd geruimd, zodat er weer plaatsen vrijkomen. In het Jodendom is ruimen echter absoluut verboden. Eventueel ruimtegebrek werd door Joden opgelost door de graven met grond op te hogen, zodat boven de graven verder begraven kon worden. Zo ontstonden grafheuvels met etages. Recentelijk heeft de Californiër Donald Schruggs een creatieve oplossing bedacht voor het ruimtegebrek op begraafplaatsen. Zijn 'uitvaartcontainer' heeft de vorm van een schroef, die loodrecht de grond ingedraaid kan worden.¹⁸
4. *Esthetisch* De kist ligt relatief diep in de grond waar geen wormen zijn. Ontbinden is een bacteriologisch proces dat binnen in je lichaam begint. Vanwege de kadaver-eters is het in een open graf kijken geen plezier, maar in de oven kijken ook niet. Vuur moeten we evenmin romantiseren. Het prijs geven van een geliefde aan de vlammen zou men evengoed een onesthetische gedachte kunnen noemen.

Een *juridisch* argument vóór begraven en tegen cremieren is dat een gerechtelijk onderzoek door een gewone patholoog anatoom of forensisch patholoog anatoom na lijkbezorging door crematie onmogelijk is geworden.

Een modern criterium is verder de *milieubelasting*. Dat zullen we hieron-

der beschouwen bij nieuwe vormen van lijkbezorging: resomeren (oplossen) en cryomeren (vriesdrogen).¹⁹

Doorslaggevend voor de christen zijn niet bepaalde traditionele, zakelijke, ethische, hygiënische, planologische en ecologische motieven, noch zelfs een nationale wet, noch wat de meerderheid vindt en doet. Wat voor christenen wel de eigenlijke doorslag zou moeten geven is het *theologische* motief voor de lijkbezorging. Daarover later nog meer.

De praktijk en techniek van het cremieren

Hoewel in de vernieuwde Wet op de Lijkbezorging die op 1 juli 1991 van kracht is geworden begraven en cremieren zonder kist wel toestaat, weigeren veel crematoria uit piëteitoverwegingen toch ongekiste lijken, mede omdat ze het hun werknemers niet aan willen doen. Deze wettelijke regel is vooral toegeschreven op etnische minderheden die om religieuze redenen of tradities geen kist gebruiken, zoals islamieten die in een geknielde houding met het gezicht naar het oosten willen worden begraven en hindoes die gehuld in een linnen doek worden verbrand.²⁰

Pacemakers kunnen in de oven van een crematorium ontploffen, geven daardoor geluidsoverlast en beschadigen de oven. Zij moesten worden verwijderd vanwege een gevaarlijke radioactieve kern. Tegenwoordig zit in de pacemaker een batterij die bij het chemisch afval thuishoort. Bij crematies wordt het stoffelijk overschot tot ongeveer 750 graden C. verhit, vervolgens wordt de brandstofvoeder afgesloten en als er geen vuur meer is wordt het stoffelijk overschot in de oven gebracht en tot as verteerd. Dat proces duurt zo'n 70 minuten. De ongeveer drie kilo as gaat in een asbus en de asbus in een aardewerk, houten of porseleinen urn, die ook van biologisch afbreekbaar materiaal kan zijn vervaardigd. Nadat de crematie heeft plaatsgevonden moet de as volgens de wet tenminste een maand in het crematorium worden bewaard. Deze periode biedt de nabestaanden de tijd om zich te bezinnen over de asbestemming.²¹ In urnengraven kunnen maximaal zes asbussen worden begraven, waarna ze afgedekt worden met een natuurstenen plaat. Hier is de scheidingswand tussen cremieren en begraven heel dun. De natuurbegraafplaatsen Bleric en Sint Odiliënberg herintroduceren een millennia-lange oude traditie van het begraven van as in vergankelijke urnen. Zoals in voorchristelijke tijden worden de urnen van ongebakken klei gemaakt, waarbij nabestaanden aan de overledene ook een kleine gift kunnen meegeven. Deze zandurn wordt in een heuvelgraf ge-

plaatst te midden van andere zandurnen en versmelt met de omringende aarde. Volgens de beheerder is hiervoor veel belangstelling.²² Meestal wordt de urn met as tijdelijk (drie jaar) geplaatst in een urnengalerij (columbarium, dit is een van nissen voorziene wand). Soms is er een columbarium in een kerk aangelegd. Maar na een crematie kan ook worden gekozen voor het verstrooien van de as. Gevoelsmatig geeft dit een vorm van vrijheid. As hoort niet in een urn, of te worden bijgezet in een columbarium, vinden veel mensen; men geeft de voorkeur aan verspreiding te voet, per schip of vliegtuig in een natuurlijke andere omgeving zoals over de zee, in een bos, op de bergen, in de blauwe lucht.

Een nieuwe manier van asverstrooiing is het vullen van een van biologisch afbreekbare ballon met maximaal 1,6 kg as per ballon en helium. Zo'n 8 tot 15 minuten kunnen de aanwezigen de ballon onder de juiste weersomstandigheden volgen. Als de ballon stijgt, neemt de druk buiten de ballon af ten opzichte van de druk in de ballon waardoor de ballon gaat uitzetten tot een diameter van 450 cm. Op een hoogte van 20 tot 25 kilometer wordt de druk op de wand van de ballon zo groot dat hij knapt in kleine fragmenten en de as verspreidt zich dan over de vier windstreken.²³

Volgens voorzitter F. Polders van de Nederlandse Unie van Ondernemers in het Uitvaartverzorgingsbedrijf (NUVU) krijgen steeds meer nabestaanden spijt na een crematie, omdat ze geen plek meer hebben om de overledene te bezoeken, wat hoort bij het proces van de rouwwerking. "Hebben ze een goedkope uitvaart gekocht, wordt de rekening toch hoger

doordat die van de psychiater erbij komt. Dat gebeurt echt".²⁴ Maar of de oplossing hiervan in de volgende andere technische mogelijkheden moet worden gezocht is zeer de vraag: De as (met de chemische formule 'C' (koolstof) kan samengeperst worden tot een diamant (eveneens 'C'). Voor € 2500 kan men in Chicago een diamantje van een kwart karaat laten vervaardigen.²⁵ Verder kan de as verwerkt worden in een as-tatoeage. De urn of het juweel met de as kan worden omhelsd, gestreeld en geknuffeld en er kan geruststelling of wijze raad aan ontleend worden.²⁶ Je kunt je afvragen of de dode op deze manier niet alleen geëerd, maar zelfs vereerd wordt, en dat hier sprake is van een ongezonde binding. Afgoderij ligt hier in het verlengde.

Onvrijwillige crematie

Ontelbaren zijn -uiteraard tegen hun wil- door vuur omgekomen en daarna verbrand. Hierbij herdenken we de Joden in de Holocaust (of beter genoemd: de Shoah), die vergast en als industrieel afval verbrand werden, maar ook aan martelaren die hun einde 'beleefden' op een brandstapel, slachtoffers van een kernoorlog waren, enz.. Bij natuurrampen zoals het uitbreken van epidemieën met een groot besmettingsgevaar en aardbevingen, kan door de massale overschrijding van de begrafeniscapaciteit besloten worden tot massale lijkverbranding. Martelaren die verminkt uit een arena werden weggedragen werden door hun geloofsgenoten eervol begraven en niet als afval verbrand. De vroege kerk kende reeds het Phoenix-thema en nam daarmee, in dienst van de eigen verkondiging, een Egyptische symboliek van de vogel die uit de as herrijst, over. De op zichzelf neutrale vorm van crematie kan evenzeer met christelijke

symbolen worden gevuld, zoals allerlei heidense en bijgelovige tradities met de begrafenissen verbonden kunnen zijn.²⁷

Oude en nieuwe technieken

Allerlei gebruiken bestaan er ten aanzien van de lijkbezorging: het conserveren, conserveren van het lichaam door een uitrookmethode, balsemen, overgeven aan roofvogels (zoals bij de oudere Scyten en in Centraal China, bij de Zarathoestra's en de arme Siamezen) en het in een rivier werpen. Terwijl de discussie over het sanctioneren van crematie al lang een gepasseerd station lijkt, dienen zich nieuwe varianten van lijkbezorging aan.

Naast begraven en cremeren zijn er nog andere moderne mogelijkheden tot lijkbezorging: resomeren (oplossen) en cryomeren (vriesdrogen).²⁸

Bij **resomeren of hydrolyse** wordt het lichaam anderhalf uur in een 'resomator' gelegd, die het lichaam weegt en een daarop afgestemde hoeveelheid water en de chemische stof kaliumhydroxide (KOH) of natriumhydroxide of natronloog (NaOH) toevoegt. Door middel van stoom wordt een temperatuur van 180 graden bereikt en het lichaam continue besproeid met de vloeistof. Een alkalische vloeistof wordt drie uur lang onder druk en hoge temperatuur rondgepompt. Hierdoor verbreken de chemische verbindingen in het lichaam. Resomeren is een methode, waarbij een overledene in een bad van ongebluste kalk (calciumoxide CaO) wordt geplaatst. Daardoor lost het lichaam op tot de bouwstenen waaruit het is opge maakt, namelijk water met aminozuren (kleine peptiden), suikers, zouten, en as dat puur calciumfosfaat ($\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$) is. Deze as kan aan de nabestaanden terug gegeven worden net zoals bij crematies. De restanten worden gekoeld. Prothesen, tandvullingen en pacemakers kunnen worden verwijderd en gerecycled. De botten worden dan zo broos dat ze gemakkelijk verpulveren tot een 'biopoeder'. Slechts 3 % van het lichaam blijft over. Wat overblijft is vier kilo vast materiaal. De rest, vergelijkbaar met huishoudelijke afvalwater, wordt via het afvalwater het riool in gespoeld. Deze methode wordt reeds gebruikt op overledenen in een aantal plaatsen in Amerika.²⁹ Alsof het om de 'beste definitieve verdwijning' van lijken gaat, zou men ook nog stoffelijke overschotten in een vat met zoutzuur (HCl) kunnen dompelen. Maar wat zeggen deze nieuwe technieken over het mensbeeld?

Bij **cryomeren of lyofiliseren** ofwel vriesdrogen met stikstof gebruikt de cryomator veel energie, twee keer zoveel als bij cremeren. Na een twee tot drie uur lange

behandeling kan de machine het bevroren lichaam via trilling uit elkaar schudden. In opgedroogde staat vormen de sneeuwvlokken een reukloos poeder van ongeveer 25 kilo. In Zweden werden voor het eerst overledenen met deze methode getest. De methode is nog niet voor menselijke lichamen gebruikt, wel voor varkenskadavers.³⁰

Milieubelasting

Begraven, cremen en resomeren belasten het milieu ongeveer in gelijke mate. Diverse milieufactoren kun je echter verschillend wegen en blijft het moeilijk om appels met peren te vergelijken.³¹ Het niet recyclen van protheses en niet te vergeten de rouwstoet zelf zijn milieuvuilend. Hergebruik van de kist, de grafsteen (moet van ver hierheen getransporteerd worden) en de synthetische kleding tellen mee in de beoordeling of deze vorm belastend is voor het milieu. De vraag is of dit in een eerder onderzoek van het gerenommeerde ingenieursbureau Haskoning in Nijmegen bij de vergelijking wel is meegenomen. Dit onderzoek wees uit dat het verstrooien van crematie-as overbemesting van mineralen, ophoping van giftige zware metalen zoals bijvoorbeeld koper en zink oplevert.³² Zulke verstrooiingen

geven een hogere concentratie van deze stoffen dan op een begraafplaats. Ds. W.G. Overbosch in Amsterdam constateerde zelfs dat rondom crematoria op den duur bomen gaan sterven.³³

Voorbeeld van Israël voor het christendom: lijkbezorging in het jodendom

Terwijl we in Babylonië, Griekenland en het antieke Romeinse Rijk lijkverbranding tegenkomen, vinden we dit nooit terug in Israel. Crematie was niet alleen verboden, het was ook een misdaad, zelfs al ging het om een ter dood veroordeelde.

Behalve hun naaste bloedverwanten mogen priesters (cohanin, meervoud van cohen) geen doden aanraken, om zich daarmee niet te verontreinigen. Tijdens een Joodse begrafenis houden zij dan ook afstand tot de overledene. Nazireeërs mochten zelfs onder geen beding bij een dode komen.³⁴

Voor de orthodoxe Jood is de dood een slaap en is er verwachting voor de toekomst. De lichamelijke opstanding hoort bij de kern van het Joodse geloof. Joodse begraafplaatsen worden 'Woningen der

Levenden' genoemd, waar de doden kunnen rekenen op eeuwige rust. Deze graven mogen dus nooit geruimd worden. Indien een Jood ergens in de diaspora wordt begraven, wordt in de kist wat aarde uit het Beloofde Land Israël bijgesloten (onder het hoofd of over het lichaam uitgestrooid), om zo uit te drukken dat het eigenlijk ideaal is om in het land van de voorvaders begraven te worden. Wil die verwachting van de opstanding gestalte krijgen dan moet er in elk geval enige substantie van het lichaam, al is het maar een heel klein beetje, overblijven.

Rabbin de Vries licht verder toe: "Een lijk is geen aas, geen kadaver, maar een hulsel waarin een mens was gemanifesteerd. Een menselijke ziel was aanwezig. Het was een woning Gods, een evenbeeld van God. Onze eerbied voor het stoffelijk overschot is niet geringer dan voor een mens in leven. De kist is ongeschaafd wit hout, het doodsgevaad is wit linnen, zonder sieraden, de eenvoudige rouwdienst dient sober te zijn. De baar wordt gedragen, ja zelfs op de schouder uit eerbetoon. 'Zo keert het stof terug op de aarde gelijk het was: de geest gaat weer naar de Godheid, Die hem heeft geschonken' (Pred. 12:7). Sollen met een lijk, een lijk niet verzorgen, het onverschillig laten liggen, het oneerbiedig aanraken of naderen, is voor het Joodse gevoel ondenkbaar. Een lijk schenden, ook in de kleinste kleinigheid, is niet minder dan afschuwelijk. Sectie op een lijk mag alleen als een nog levende terstond gered zou kunnen worden of het recht de sectie nodig maakt. De grond waarin de dode zijn bed is gespreid, behoort het voor altijd toe. Graven openen anders dan voor justitiële noodzakelijkheid, is ondenkbaar. Alleen indien iemand eerst in een noodgraf is begraven, mag het lijk later opgegraven worden om verenigd worden in het 'graf der vaderen' of om het lijk te begraven in Israëlsche aarde".

En over crematie vervolgt deze rabbijn: "De Thora noch de Talmoed bevat een bepaling dat het begraven gebiedend voorschrijft. Voor iedere afgestorvene geldt dat de teraardebestelling stilzwijgend als wet is aangenomen. Desalniettemin verwerpt, ja verfoeit het jodendom de verbranding van een lijk. Zij die het Jodendom van Torah en historie naar de geest der vaderen willen doen voortleven, zullen op generlei wijze enige tegemoetkoming tegenover de lijkverbranding aan den dag kunnen of mogen leggen".³⁵ Ook deze rabbijn de Vries is omgebracht door de Nazi's in 1944 te Bergen-Belsen, en heeft dus zelf geen Joodse begrafenis mogen ondergaan, ja heeft zelfs geen graf gevonden en zijn as is verwaaid... De beruchte Duitse crematoria probeerden

de Joden hun uitzien naar en verwachting van de eeuwige toekomst te ontnemen. In tegenstelling tot een graf, zijn na het verstrooien van de as de gede-fragmenteerde Joden letterlijk onvindbaar. Die Auflösung der Jüdenfrage...

Antisemitisme is helaas niet uitgeroeid. Orthodoxe Joden ontfermen zich na een bomaanslag over elke menselijke rest, om die zo eervol mogelijk te begraven. Met een brandspuit menselijke overblijfselen -als ware het afval- in het riool wegwerken, is voor hen ondenkbaar en schokkend.

Hoewel de Joodse godsdienstwet crematie van doden ten zeerste verbiedt, hebben sommige niet-orthodoxe Joden zich toch laten cremieren om de slachtoffers van Auschwitz nog enigermate nabij te zijn. Beroemde seculiere of liberale Joden als Lex Goudsmit, Isaac Israëls en Aletta Jacobs hebben, ondanks de Joodse aversie tegen crematie, zich toch laten cremieren en wel in het oudste Nederlandse crematorium te Velzen.

Crematie is de vijand van het Jodendom. "Is crematie niet het duidelijkste bewijs van geen eerbied hebben voor het leven, het leven dat God ons schonk?"³⁶ Maar wat te doen als een Joodse erflater bij testament heeft bepaald dat hij gecremeerd wenst te worden terwijl zijn erfgenamen of nabestaanden op Joods-godsdienstige gronden bezwaar hebben tegen de uitvoering van die laatste wil? Volgens Nederlands recht brengt de in een testament of codicil neergelegde laatste wil tot crematie van het stoffelijk overschot voor de erfgenamen of nabestaanden niet de juridische verplichting met zich om die wens ook uit te voeren, tenzij notarieel vastgelegd. Het staat hun vrij een dergelijke laatste wil om godsdienstige of andere redenen te negeren. Moeilijk wordt het als de nabestaanden hierover onderling verdeeld zijn. Hetzelfde geldt voor de laatste wil van een overledene om zijn stoffelijk overschot te bestemmen voor de medische wetenschap.³⁷

De tijd schrijdt verder en secularisatie wint terrein. Sinds 2005 heeft ook Israël een crematorium, maar wel op een geheime locatie. Vermoedelijk door orthodoxe Joden, is deze ontdekt en in 2007 in brand gestoken. Enkele maanden later zou op een andere geheime locatie deze weer in bedrijf zijn gesteld.³⁸ Volgens de eigenaar Alon Nativ van het crematorium voorziet zijn bedrijf in een groeiende behoefte. In Israël is de grond schaars en moeten mensen dus steeds meer geld betalen voor een plek op een begraafplaats van hun keuze. De leider van de seculiere Shinui-partij Yosef Lapid wijst erop dat

de Nazi's niet alleen Joden *verbranden*, maar ook Joden *begroeven*. Daarom hoef je toch ook niet begrafenissen uit te bannen?³⁹ Steeds meer Joden laten zich cremieren. Zelfs zij die lid zijn van een Joodse gemeente of zelfs van een *chewre*, een joodse begrafenisvereniging.

Lijkbezorging in andere godsdiensten

De islam, grotendeels voortgekomen uit Jodendom en christendom, verwerpt crematie eveneens ten stelligste. Ook moslims geloven in de opstanding uit de dood en verwerpen daarom het moedwillig vernietigen van de stoffelijke overschotten.

Al eeuwen zijn crematies bij hindoes gebruikelijk. De as van de overledene wordt in de rivier de Ganges gestrooid. In India wordt de vuurgod Agni in het offervuur als het leven der wereld beschouwd; de brandstapel waarop het lichaam wordt gelegd, heeft voor de overledenen de betekenis van 'de plaats van geboorte'.⁴⁰ De bedoeling is om de overledene te helpen om via reïncarnatie tot de definitieve verlossing te komen. Als het oude lichaam verbrand is, blijft de overledene voortbestaan in iets als een etherisch lichaam

bestaande uit geest (*preta*). Het komt voor dat een lichaam eerst wordt verbrand en daarna alsnog begraven. Vroeger werden zelfs vrouwen tezamen met hun overleden mannen levend verbrand omdat zulke vrouwen grote bovennatuurlijke krachten zouden hebben en eeuwige zegeningen zouden kunnen verspreiden.⁴¹ Boeddhisten en hindoes cremieren, omdat ze het lichaam als een gevangenis zien, waaruit de ziel bevrijd moet worden. Japan kent een traditie van crematie en in dit dichtbevolkte land worden bijna alle overledenen gecremeerd.⁴²

Een christelijke visie op lijkbezorging

Ook bij dit ethische vraagstuk willen we de Bijbelse theologie als leidraad hantieren, en bepaalt dus niet de economie (wat is het voordeligst?), de ecologie (wat is het meest milieuvriendelijk?), de esthetica (wat is het schoonst?) en de ruimtelijke ordening (is er wel plaats?) het handelen van de christen.

De dood is binnen het evolutionistische geloof een natuurlijk gegeven dat we gewoon moeten accepteren. Die boodschap wordt zelfs gecommuniceerd in

de populaire tekenfilm 'The Lion King'. Iedereen zou nu eenmaal zitten in de 'levenscirkel' van opgaan, blinken en verzinken. De dood zou doodnormaal zijn, maar is nog steeds het loon op de zonde.⁴³ 'Tot stof weerkeren' is geen zegen, maar een verschrikkelijk gevolg van de zonde. Wel zullen we moeten accepteren dat God de dood heeft ingesteld als straf. Het grimmige, vijandige karakter van de dood zullen we op geen enkele wijze mogen camoufleren. Anderzijds kunnen balsemen en met name mummificeren uitingen zijn van ongeloof bij mensen die overledenen niet tot stof willen laten terugkeren en dus de dood als effect van de zondeval eigenlijk niet willen accepteren.

Religieuze aspecten en hoop verdwijnen in onze gesecculariseerde maatschappij steeds meer. Zodra de lijkkoets vervangen is door een limousine ligt het tempo van de plechtigheid hoger dan voorheen. Een crematie kan een steriel en clean gebeuren zijn, waar het, net als in een fabriek, gaat om snelheid, efficiëntie en zakelijkheid. Tegen de verwachting in was crematie in het atheïstische communistische en materialistische Rusland toch niet populair.⁴⁴ De uitvaartbranche is niet gevrijwaard van commercialisering.⁴⁵ Als ik het goed begrijp hoort daarentegen een christen de lijken niet kunstmatig te conserveren (zoals de Egyptenaren deden), hoort hij de lijken evenmin mechanisch te vernielen, maar vertrouwt hij de overledenen toe aan de schoot van de aarde en laat ze daar rusten tot de opstandingsdag.⁴⁶

Begraven

Volgens Fil.1:20⁴⁷ kan Christus worden grootgemaakt zowel in een levend als dood lichaam. Een gestorven lichaam of lijk is dus niet gelijk aan waardeloos afval. Is er verschil tussen stof en as? Je zou de vergelijking kunnen maken tussen een lichaam en zaad enerzijds en als gemalen 'zaad' (dus als onvruchtbaar meel) anderzijds. Voordat zaad ontkiemt sterft het, zodat het leven kan voortbrengen (Joh.12:24). Maar zulke conclusies trekken uit een metafoor is niet sterk. Voor de rouwverwerking is een graf geschikter dan een urn.⁴⁸ Die rouwverwerking kan al beginnen bij het zalven. Jezus werd uit liefde en eerbetoon twee keer gezalfd: vóór Zijn dood door Maria ter voorbereiding op Zijn begrafenis en na Zijn dood door vrouwen met specerijen zoals het bij de Joden gebruikelijk was.⁴⁹

Men hoeft slechts een concordantie er op na te slaan om duidelijk overtuigd te raken van het feit dat *begraven* in Bijbelse tijden vanzelfsprekend, normaal en gebruikelijk was, niet alleen in Israël, maar eveneens bij omringende heidense

volken.⁵⁰ In Gen.23:19 vinden we de eerst beschreven begrafenis en wel van Sara door Abraham. Al de aartsvaders en aarts-moeders werden begraven.⁵¹ Na zijn dood werd Jacob veertig dagen gebalsemd, vervoerd van Egypte naar het land Israël en daar volgens zijn wens bij zijn vaderen *begraven* (Gen.50:1-14). Jozef werd gebalsemd en wilde dat zijn gebeente werd meegevoerd naar het land van zijn voorgelacht (Gen. 50:25, 26), wat inderdaad gebeurde.⁵² Het dode lichaam werd niet in een kist gelegd, maar vaak geplaatst op een baar.⁵³ Slechts eenmaal lezen we in de Bijbel van een lijkst: de gebalsemde Jozef werd daarin gelegd en moest zo naar zijn vaderland getransporteerd worden, want hij wilde niet als de redder van Egypte in een piramide begraven worden.⁵⁴ Begraven werden onder meer Job,⁵⁵ de eerste hogepriester Aäron (Deut.10:6), Jozua (Joz.24:30), de tweede hogepriester Eleazar (Joz.24:33), de richters of rechters uit het gelijknamige Bijbelboek, koningen, enz.

Opvallend is dat Mozes zelfs door God persoonlijk werd begraven (Deut.34:6). Daarmee sanctioneerde de Here God deze gewoonte! Om het lichaam van Mozes werd zelfs gestreden tussen de duivel en de engel Michael (Jud.9). Als redenen voor deze strijd kunnen we denken aan het feit dat met Mozes' lichaam afgoderij zou kunnen worden gepleegd, zoals met de koperen slang inderdaad wél gebeurde (2Kon.18:4). Maar meer waarschijnlijk lijkt me de strijd om zijn lichaam te verklaren om zijn opstanding te verhinderen of juist mogelijk te maken. Hoe dan ook, Mozes verscheen eeuwen na zijn dood met een verheerlijkt lichaam.⁵⁶ Een ongehoorzame profet werd door een leeuw gedood, maar daarna eervol begraven (1Kon.13:29, 31). De lijken van Saul en zijn zonen werden verbrand, maar hun beenderen bleven gespaard, wat volgens David 'een liefdedienst'⁵⁷ van de bewoners van Jabes was.⁵⁸ Hier is dus geen sprake van totale verbranding, maar is het de bedoeling om de lijken voor verdere schennis te behoeden. Sauls beenderen werden later eervol begraven. Goddelozen (Pred.8:10) en vreemdelingen in Israël werden eveneens begraven (Mat.27:7). Zondaars als Ananias en Saffira werden zeer zwaar getroffen door de doodstraf, maar kregen toch een begrafenis (Hand.5:6-10).

De onthoofde Johannes de Doper, de door ziekte gestorven Lazarus en de gestenigde Stefanus werden allen begraven.⁵⁹ Er werd grote zorg besteed aan het uiteindelijk (kunnen) begraven van lijken. De conclusie is heel helder: de gewoonte was dus om mensen te begraven. De graven van de voorouders geven jouw 'wortels' aan, en waren voor Nehemia

een kostbare en emotionele binding (Neh.2:3, 5). Het niet worden bijgezet in een familiegraf of het niet 'tot je voorouders worden vergaderd' werd als een schande aanvoeld.⁶⁰ Het was een straf als iemands lijk als mest op de akker werd uitgestrooid of door het gedierte werd opgegeten (zoals de goddeloze koningin Izebel).⁶¹ De overwonnen Filistijnen, waaronder Goliath, werden niet begraven, maar overgeleverd aan de aasdiere (1Sam.17:44, 46). Toppunt van straf was dat de leeuwen in de leeuwenkuil zelfs de beenderen vermorzelden (Dan.6:25). Het niet begraven van een ter dood gebrachte verontreinigde het land (Deut.21:22). Een straf en schande was het voor de overledene als zijn lijk niet begraven werd.⁶²

In oude tijden was verbranding een poging tot uitroeiing van de naam op aarde als het om een vonnis ging. In het Jodendom ben je pas echt dood als er niemand meer aan je denkt, als de herinnering aan jou volkomen weggevaagd is. Ook de moderne mens wil voortleven in de gedachten van zijn nageslacht. Grafstenen dienen juist om de herinnering levend te houden.⁶³

Ons grote voorbeeld Jezus Christus werd ondanks grove mishandelingen eervol begraven (eigenlijk: bijgezet) in een graf na gebalsemd te zijn. De profetie dat Zijn beenderen niet zouden worden gebroken is uitgekomen.⁶⁴ Uit Zijn opstandingslichaam valt de continuïteit tussen 'natuurlijk' en 'geestelijk' leven, en zelfs identiteit te constateren. Een christen wordt begraven omdat Christus ook begraven is (Joh. 19:41, 42). Het geloof in de herrijzenis of opstanding is binnen het christendom fundamenteel. Jezus zei: "Ik verzeker u: er komt een tijd, en het is nu al zover, dat de doden de stem van Gods Zoon zullen horen en dat wie hem horen, zullen leven". "Wees hierover niet verwonderd, er komt een moment waarop alle doden zijn stem zullen horen en uit hun graf zullen komen: wie het goede gedaan heeft staat op om te leven, wie het slechte gedaan heeft staat op om veroordeeld te worden".⁶⁵ Uitdrukkelijk en herhaaldelijk vinden we in Gods Woord⁶⁶ de begrafenis van onze Heiland Jezus Christus terug. Hieruit spreekt de boodschap van vergankelijkheid, ontbinding en opstanding. Het achtergebleven begraven lichaam, getuigt als zaad naar het uitzien naar de oogst: de opstanding uit de doden die bij de wederkomst van Christus in vervulling zal gaan. Laten we dit prachtige profetische symbool niet verwisselen door dat van Gods oordeel, waarvan de verbranding een beeld is. Eens zullen de graven (niet de urnen) worden geopend.⁶⁷ 'Herleven zullen uw doden -ook mijn

eens totaal verteerde lijk (Jes. 26:19). Door Hem hierin te volgen leggen we ons getuigenis af.

Ons lichaam is een heilige tempel die niet geschonden mag worden.⁶⁸ Ons lichaam is niet van onszelf. We zijn met een prijs gekocht en moeten God verheerlijken in of met ons lichaam, zoals een tempel bedoeld is. Gestorven lichamen zijn geen afvalproducten die verbrand moeten worden (Ps.80:17). We zaaien in vergankelijkheid en maaien in onvergankelijkheid. Zoals zaaien en oogsten met elkaar verbonden zijn, zo zijn ook begraven worden en opstanding met elkaar verbonden. Er is hoop, de dood is en wordt overwonnen (1Kor.15:35-49)! De opstanding uit de dood wordt beschreven als het komen van nieuw vlees op de oude bestaande beenderen (Ezech.37:1-14). Een voorproefje zien we al vóór Pasen toen vele lichamen van ontslapen heiligen opgewekt werden (Mat.27:52).

Crematies genoemd in de Bijbel

De vuurdood is niet hetzelfde als crematie, omdat bij vuurdood sprake is van levend verbranden als straf op een bepaald misdrijf.⁶⁹ Iemand door het vuur laten gaan is evenmin crematie, maar een door God verfoeide, gruwelijk manier om mensenoffers te brengen aan Moloch of Baäl.⁷⁰ Als straf voor heidense priesters zouden postuum hun beenderen verbrand worden (1Kon.13:2). Deze profetie is inderdaad

vervuld. Koning Josia groef de beenderen van heidense priesters op en verbrandde ze alsnog, als straf na de dood, zelfs honderden jaren later! Het *juist* niet verstoren van het gebeente van de profeet uit Betel werd gezien als eer en gunst (2Kon.23:16-19).

God toornet tegen degenen die mensenbeenderen hebben verbrand (Amos 2:1-3). Amos 6 is een uitzonderlijk en onduidelijk tekstgedeelte. Hier is sprake van een noodsituatie waar een groot aantal overleden slachtoffers de lucht dreigen te verpesten. Om een epidemie te voorkomen lijkt massa-crematie uit nood legitiem.

In de kerkgeschiedenis is geen sprake van lijkverbranding. De tegenstanders maakten wel door crematie korte metten met christenen. Zo werd de hervormer Wycliffe dertig jaar na zijn dood opgegraven en, als straf, verbrand. Pas in de tijd van de vrijdenkerij is binnen het christendom meer en meer sympathie ontstaan voor lijkverbranding. De autonomie van de moderne mens lijkt ingrijpen bij het begin en einde van het leven te eisen: abortus provocatus, euthanasie. Ook crematie is een verschijnsel van de zelfbeschikking van de autonome mens.

Conclusies m.b.t. crematie

Slechts in uitzonderingssituaties vinden we crematies in de Bijbel:

1. Verbranding van een lichaam werd

als uiterste strafvoltrekking slechts toegepast bij zeer ernstige vergrijpen van bepaalde misdadigers. Crematie kan slechts aanvaard worden in geval van overmacht (wanneer bijvoorbeeld begrafenissen bij de wet verboden en crematie bij wet geboden wordt zoals in Japan). Voorts in geval van epidemieën en in geval van oorlog, dus in noodsituaties. Uitzonderingen mogen geen regel worden.

2. De verbranding vond pas plaats na uitdrukkelijk bevel van God of omdat God het zelf uitvoerde in Zijn oordeel. De verbranding mocht nooit eigenmachtig plaats vinden.
3. De verbranding gold als een vloek voor degene die de zonde had begaan.

Eindconclusie

Na ons sterven zullen onze lichamen snel of traag verteren, zodat er op den duur niets, zelfs geen botje, meer van over is. Overledenen kunnen tot stof worden, (in een graf) en ze kunnen tot stof gemaakt worden (in een oven). De lichamen -hoe gehavend ook- kunnen we respecteren, maar ook vernietigen door de lijken tot as te reduceren. "Crematie is een symptoom van onze geseculariseerde [westerse WJAPH] wereld."⁷¹ Hoe dan ook, crematie of wat voor soort lijkbezorging dan ook is voor de almachtige God geen enkele verhindering om een 'geestelijk lichaam' op te wekken. De op de brandstapels verbrande martelaren hebben dit tot hun

vertrouwing geweten. Een mens is meer dan een lichaam. Een ziel zonder lichaam is een spook en een lichaam zonder ziel een lijk. Waar een ziel en de geest vandaan komen, in een menselijk lichaam kunnen komen, en waar zij blijven nadat de dood een einde aan het aardse leven heeft gemaakt blijft een mysterie. "Elk lichaam, hetzij het tot stof overgaat, of wordt opgelost in vocht, of opgaat in as, of in rook vervliegt, ontsnapt ons, doch blijft bewaard voor God, de hoeder der elementen."⁷²

Het begraven maakt de opstanding niet mogelijk evenmin als de crematie haar onmogelijk maakt. Voor God vluchten, het oordeel ontwijken door je na jouw dood te laten verdwijnen is onmogelijk. Van de inwoners van Sodom bleef slechts as over. Toch zegt Jezus van hen in Lucas 10:12: "Ik zeg jullie: het lot van Sodom zal op die dag [oordeelsdag] draaglijker zijn dan het lot van die stad". Ook degenen die een zeemansgraf hebben gekregen, die dus ogenschijnlijk totaal verdwenen zijn, zullen desondanks opstaan (Op.20:13). Gods macht is immers onbeperkt. Hij die de mens uit stof schiepte⁷³ kan de mens uit stof weer herscheppen.

Van lijkbezorging door crematie of begraven, of door wat voor moderne techniek ook, mag geen fundamentele geloofskwestie worden gemaakt, want niet onze mening hierover, maar ons geloof in de voor ons gestorven en opgewekte Jezus Christus bepaalt waar we de eeuwigheid zullen doorbrengen. Ook onder de gecremeerden zijn ware christenen aan te wijzen die verlangden bij Christus te zijn. Men kan zich te goeder trouw laten cremieren. Crematie is nergens in de Bijbel verboden, maar dat betekent niet automatisch dat het daardoor gesanctioneerd zou zijn. Jezus' opdracht "Laat de doden de doden begraven" (en niet cremieren) lijkt op een gebod, is in elk geval een geaccepteerde gewoonte,⁷⁴ maar is hier een oproep om de Here Jezus nu te volgen in plaats van maanden rouw te bedrijven. De christelijke zede is niet hetzelfde als het goddelijke gebod, maar een goede christelijke zede verdient verdedigd en nagevolgd te worden.⁷⁵ Verzet tegen crematie of wat voor nieuwe vorm van lijkbezorging ook, komt niet voort uit conservatisme, maar uit een door God Zelf gesanctioneerde gewoonte. Hoewel onze ziel en zaligheid niet afhangen van hoe ons lichaam uiteindelijk verteert, mag dit ons niet onverschillig laten. "Het bijwonen van een crematieplechtigheid kan niet als ongeoorloofd aangemerkt worden, maar moet praktisch op één lijn gesteld worden met het bijwonen van een begrafenis van een ongelovige.", zo stelt ds Lok.⁷⁶ Het als predikant een crematie leiden mag niet

bij voorbaat uitgesloten worden, indien er getuigd mag worden dat begraven in soberheid in de lijn van de Bijbel ligt. Voor de verkondiging van het evangelie van genade mag geen plaats uitgesloten te worden. De Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland achtte in 1961 "geen redenen aanwezig waarom een kerkenraad zich niet bij een lijkbezorging door middel van crematie zou doen vertegenwoordigen, omdat de wijze van dodenbezorging de kerk niet van haar roeping kan ontslaan het evangelische getuigenis van het eeuwige leven in Jezus Christus tegenover de openbaring van de dood en vergankelijkheid te doen horen".⁷⁷ Ds. Veenendaal meent echter dat als een kerkelijke denominatie zich tegen crematie heeft uitgesproken, het desondanks wél bijwonen van een crematie het eigen kerkelijk standpunt ontkracht wordt. Volgens hem moeten de nabestaanden wel gecondoleerd worden en pastorale begeleiding mag de familie niet onthouden worden, maar moet de kerk een krachtig getuigenis laten horen tegen heidense gebruiken en deze niet sanctioneren door aanwezigheid en het leiden van een rouwdienst in een crematorium.⁷⁸ De meningen hierover lopen dus nogal uiteen.

De lijkbezorging mag geen dus hoofdzaak, maar bijzaak zijn, die ons met veranderde wetten en nieuwe technieken wel kopzorgen kan bezorgen. Volgens Gods Woord is het vanzelfsprekend dat iemand na zijn sterven wordt begraven. Gods Woord blijft eeuwig hetzelfde. Volgens 1Kor.6:19 en 20 dienen we God met ons levende en zelfs gestorven lichaam te verheerlijken. Voor dat het onmogelijk is geworden je hierop te bezinnen of voordat anderen voor jou

een beslissing hierover (moeten) nemen, is het goed om zelf al overdacht te hebben wat Gods wil in deze is. Dat zou in onze laatste wilsbeschikking opgenomen kunnen worden. Veel wijsheid toegewenst in het bepalen van een verantwoord christelijk standpunt.

drs. W.J.A. Pijnacker Hordijk

Geraadpleegde literatuur:

<http://www.opdoorreis.nl/>
 Advertorial Crematie of begrafenis? Delftse Post, 28-9-2011
 Crematie in het licht van de Bijbel, J.I. van Baaren (Amsterdam: Evangelische Wereld Pers Moria, 1981)
 Crematie bijbels verantwoord? J. Ph. Fijnvandraat (Apeldoorn: Medema, 1978)
 Begrafenis of crematie, ds. R. v.d. Kooij (Joure: Spijksma, 1979)

Voor noten zie www.stichting-promise.nl

“Of weet u niet, dat uw lichaam een tempel is van de Heilige Geest, Die in u is en Die u van God hebt ontvangen, en dat u niet van uzelf bent?” (1 Kor. 6:19)

We zijn God rekenschap verschuldigd over de wijze waarop we met ons lichaam omgaan. Dat wil zeggen, dat in ons lichaam het leven van de Here Jezus zichtbaar gemaakt moet worden, niet op een mystieke wijze, maar in het hier en nu en in volle verantwoordelijkheid. God heeft ons heerschappij gegeven over de tempel van de Heilige Geest. Waar het in ons leven op aankomt, is vooral vertrouwen in Jezus oefenen. Geloof standvastig in Hem en alles wat ons overkomt, zal ons geloof ontwikkelen. Het geloof wordt voortdurend op de proef gesteld en de laatste grote beproeving is de dood. Autonomie, zelfbeschikking, zelfverlossing, zelfverheerlijking zijn woorden die inhoud geven aan de geestelijke machten en overheden waartegen we te strijden hebben. Ook christenen zijn vaak geïnfecteerd met die geest, die de gemeenschap met God in de weg staat. In de discussie over euthanasie in deze tijd speelt die strijd een grote rol. Uiteindelijk ben ik niet zelf ‘in control’ maar Christus in mij. Geloven is zich binden. Euthanasie in de betekenis van zelf een eind maken of laten maken aan het leven, is een product van die autonomie. In dit nummer wordt in het artikel over euthanasie aan ‘een waardige dood’ en ‘het recht te sterven’ bijbels inhoud gegeven. In een maatschappij waarin de liefde verkilt en het zorgzame sociale karakter steeds meer vermindert, hebben christenen een grote verantwoordelijkheid om te zien naar mensen die chronisch of terminaal ziek zijn. De hele discussie zet ook ernstig chronisch gehandicapten en zieken onder grote druk. Aan de ene kant moet men leren klachten te accepteren en Gods hulp te zoeken, aan de andere kant wordt men door de maatschappij en de publieke mening vaak als lastig, te duur, nutteloos, en niet waardig weggezet.

Ook in het artikel over de vrije wil is de waarheid dat we niet van onszelf zijn van groot belang. Gehoorzaamheid aan de wil van God wordt nooit door God afgedwongen. In Marc. 8:34 staat: “**Indien** iemand achter mij wil komen, die verloochene zichzelf”. ‘Indien’ geeft een vrijwillige overgave aan. Dat wil zeggen: zo iemand geeft vrijwillig zijn zelfbeschikkingsrecht aan Jezus over. Een vrijwillige overgave is de belangrijkste keuze die we kunnen maken. In die vrijwillige overgave zal Gods verlossingswerk door ons heen en naar andere levens zijn uitwerking hebben, omdat achter die vrijwillige daad van gehoorzaamheid de Werkelijkheid van de almachtige God staat. Ten slotte zien we ook in het artikel over lijkbezorging dat het van groot belang is dat we ons realiseren dat we Gods tempel zijn en dat ook ons lichaam een tempel van God is, dus niet van onszelf. Ook hierover hebben we die keuzes te maken waarvan we geloven dat het Gods wil is.

*Dank voor uw gaven en gebeden,
Gerard Feller*

Colofon

Het blad “Promise” is een uitgave van stichting Promise en verschijnt 4 maal per jaar.

Het doel van de stichting is de verkondiging van het evangelie van Jezus Christus.

De stichting tracht dit doel te bereiken door:

- Het toetsen van allerlei maatschappelijke en geestelijke stromingen en denkwijzen, vooral op medisch en sociaal gebied aan het Woord van God, de Bijbel.
 - Het publiceren via het blad “Promise” van geschriften en of bijbelstudies met bovengenoemd doel, dit tevens via audiovisuele middelen aan een zo breed mogelijk publiek.
- De stichting is interkerkelijk en heeft als grondslag, zich daarbij alleen te laten leiden door de Bijbel, waarvan ze gelooft dat dit het geïnspireerde Woord van God is en alleen onfeilbaar gezag heeft.

We geloven dat God deze wereld zo lief heeft, dat Hij zijn Zoon gegeven heeft om onze straf op de zonde te dragen, opdat wij, indien we in Hem geloven eeuwig met Hem mogen leven en ook nu dagelijks Zijn aanwezigheid mogen ervaren. Door middel van diverse activiteiten van de stichting willen we deze boodschap uitdragen

Redactie

Gerard en Coby Feller, Oudewater
drs. W.J. Pijnacker Hordijk, Delft

Comité van aanbeveling

Ds. Orlando Bottenbley
Drs Martie Dieperink
Drs Bert Dorenbos
Drs MartienJan de Haan
Prof. dr. Ir. Henk Jochemsen
Dhr. Hans L.J. Keijzer
Prof.dr. Martjan Paul
Drs Chr. Steyn
Dhr. Teun Stortenbeker
Dhr Feike ter Velde
Ds dr. Paul J. Visser
Drs Jef de Vriese (België)
Drs Téó v.d. Weele
Dr. Jim Wilder (U.S.A.)

De verantwoordelijkheid voor de inhoud van de artikelen is voor de auteur en/of de redactie

Vormgeving

DÜO-ontwerp, Utrecht

Druk

Boom & van Ketel, Haarlem

ISSN: 1383-0295

verschijnt 4x per jaar

Abonnement: minimaal € 12,50 per jaargang

St.Promise

Lange Burchwal 80
3421 SM Oudewater
Tel. 0348 - 563359
e-mail: info@stichting-promise.nl
internetpagina: www.stichting-promise.nl
Rabobank: 39.16.83.071
Postbank: 4906197

Voor België:

jaarrekening abonnement minimaal € 17,50
Belg.Post.Rek.Nr. 000.16.92.998-57
St.Promise
Lange Burchwal 80
3421 SM Oudewater, Holland

Losse nummer € 3,50

9 771383 029001